

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Magdaléna Rysová

K explikativním vztahům v češtině

On Explicative Relationships in Czech

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Šárka Zikánová, Ph.D.

Děkuji vedoucí práce i všem konzultantům za cenné odborné připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Sedlici 5. 7. 2010

Magdaléna Rysová

Anotace

Klíčová slova: explikativní vztahy; hypotaxe; kauzální vztahy; mezivýpovědní sémantická závislost; parataxe; *přece*; *totiž*; vysvětlovací vztahy; vztahy v rámci souvětí; *vždyť*

Cílem práce je prozkoumat a charakterizovat explikativní (vysvětlovací) vztahy v češtině vyjádřené spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* a odlišit je od ostatních sémantických vztahů v rámci souvětí (především od vztahů kauzálních – příčinných, důvodových aj.). Výzkum proběhl na základě analýzy jazykového materiálu získaného z *Českého národního korpusu (SYNPUB2006)* a srovnávacího korpusu *InterCorp*) a *Pražského závislostního korpusu (PDT)*.

Z prohledaných 3 713 výpovědí bylo pro výzkum relevantních 902 (tj. 902 výpovědí obsahovalo výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* jako spojovací prostředky v rámci souvětí, ostatní zahrnovaly vztahy mezi větnými členy a odkazování přes větný koncový signál do předchozího kontextu, které nebyly předmětem zkoumání). Ukázalo se tedy, že se spojovací výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* sloužící k usouvztažnění obsahů propozic v rámci souvětí vyskytují poměrně řídko (v korpusových datech ve 24, 29 % z prohledaných výpovědí).

Výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* se v rámci souvětí objevují v několika sémantických vztazích. Tato práce se zaměřila na dva z nich – explikaci a kauzalitu, protože právě tyto dva vztahy je od sebe mnohdy těžké odlišit (jak se ukázalo při analýze mezivýpovědních vztahů v *Pražském závislostním korpusu PDT* a *Českém národním korpusu*).

Na základě výsledků analýzy jazykového materiálu bylo zjištěno, že o explikaci se jedná v případech, kdy jsou obsahy obou propozic:

a) totožné/podobné;

b) blízké (obsahovou blízkost zde chápeme tak, že obsah jedné výpovědi je možné zahrnout do obsahu výpovědi druhé; po provedení analýzy získaného materiálu se ukázalo, že explikace se objevuje v pouze v případech, kdy obsah první výpovědi je obecnější, širší než obsah druhé výpovědi).

Obsahová totožnost/podobnost se vyskytuje jak na úrovni parataxe (v rámci zkoumaných spojovacích výrazů však velice zřídka), tak hypotaxe (týkající se pouze spojky *totiž*, většinou ve složené podobě *totiž že*, *totiž zda*, *totiž aby*), obsahová blízkost pouze na úrovni parataxe.

Kauzalita se výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* vyjadřuje pouze paratakticky, a to ve výpovědích:

a) s obsahovou růzností;

b) s obsahovou blízkostí (obsah jedné výpovědi lze zahrnout do obsahu druhé výpovědi, přičemž na základě analýzy jazykového materiálu bylo zjištěno, že u kauzality nezáleží na pořadí daných výpovědí).

Výsledky analýzy vyhledaného materiálu tedy ukázaly, že obsahová blízkost obou výpovědí se objevuje jak v rámci explikace, tak kauzality, a je tedy nutné hledat vhodná kritéria, podle kterých by bylo možné tyto dva vztahy odlišit. Jako možné kritérium v práci navrhujeme použití testu pomocí parafrází – *uved' příklad/doklad toho, že...* pro explikaci a *uved' příklad/doklad toho, proč...* pro kauzalitu. Dále se ovšem ukázalo, že existují výpovědi, které jsou z hlediska sémantických vztahů dvojznačné – mohou vyjadřovat jak explikaci, tak kauzalitu. V těchto případech není žádné jiné (např. formální) kritérium, jak tyto vztahy odlišit a záleží pouze na interpretaci a rozhodnutí posluchače/čtenáře.

Tato skutečnost (jak výpovědi se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* vnímají konkrétní adresáti) byla v práci rovněž ověřována, a to na jazykovém materiálu ze srovnávacího korpusu *InterCorp*. Byly vyhledány relevantní výpovědi s výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* a jejich anglické protějšky. Překlad českých originálních výpovědí do cizího jazyka je jedním ze způsobů ke zjištění, jak daným výpovědím jednotliví překladatelé rozumí, jak si je interpretují. Výsledky analýzy mimo jiné ukázaly, že některé české výpovědi s *totiž*, *vždyť*, *přece* v originále vyjadřující explikaci byly překladatelem přeloženy do angličtiny pomocí kauzálních spojek (ekvivalenty k českému *protože*; vznikaly tak výpovědi s nepravou příčinou). Z této skutečnosti je patrné, že nelze beze zbytku aplikovat pravidlo některých lingvistických teorií (např. K. F. Svoboda: *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*; *Mluvnice češtiny 3*), které říká, že o kauzální vztah se u výpovědí se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece*, *sice*, *však* atd. jedná tehdy, je-li možné dané výrazy nahradit spojkou *protože*.

Kromě explikativních a kauzálních vztahů se výpovědi se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* objevily i v jiných vztazích, mezi kterými lze najít několik sémantických skupin, např. rektifikaci či námitku. Některé české mluvnice (např. *Mluvnice češtiny 3*, *Čeština – řeč a jazyk*, *Skladba češtiny* aj.) radí tyto vztahy pod explikaci. V této práci je ovšem v klasifikaci navrhujeme jako samostatnou skupinu, protože ze sémantického hlediska se o explikativní vztah nejedná (neplatí zde obsahová totožnost/podobnost ani blízkost; jedná se o opravu řečeného v případě rektifikace či hodnocení dané situace, odkazování do předchozího

kontextu, mimojazykové reality atd. u ostatních, nikoli o vysvětlování vyřčeného). Tyto vztahy, v nichž není sémanticky vyjádřena explikace, však nebyly předmětem zkoumání této práce.

Abstract

Key Words: explicative relationships; hypotaxis; causal relationships; semantic dependency within utterances; parataxis; *přece*; *totiž*; relationships within compound and complex sentences; *vždyt'*

The aim of the paper is to explore and characterize explicative relationships in Czech expressed by linking elements *totiž*, *vždyt'*, *přece* and to distinguish them from other semantic relationships within the compound and complex sentences (mainly from causality). The research was done on the basis of analysis of linguistic material gained from the *Czech National Corpus (SYNPUB2006)* and parallel corpus *InterCorp* and *Prague Dependency Treebank (PDT)*.

Only 902 out of 3 713 examined utterances were relevant for the research (it means 902 utterances contained expressions *totiž*, *vždyt'*, *přece* as conjunctions within the compound or complex sentences; the others including relationships within clause elements or referring over sentence final signal to the previous context were not explored). Therefore, it was shown that linking elements *totiž*, *vždyt'*, *přece* functioning as a means bringing the contents of both utterances into some semantic relation occur relatively rarely (in the searched corpus data in 24.29 %).

These sentences may be then separated into several semantic groups. This paper focuses on two of them – explication and causality, as these two relationships are often hard to distinguish (as shown in the analysis of relationships within utterances in *Prague Dependency Treebank PDT* and *Czech National Corpus*).

On the basis of results from the analysis of linguistic material, it was shown that explication occurs when the contents of both propositions are:

- a) the same/similar;
- b) close (the content closeness is understood as a case when the content of one utterance is possible to include into the content of the second; after the analysis of the obtained material, it was revealed that explication occurs only in instances when the content of the first utterance is more general or wider than the content of the second).

The content synonymy/similarity occurs both on the level of parataxis (very rare within the examined conjunctions) and hypotaxis (concerning only conjunction *totiž*, mostly in the complex form *totiž že*, *totiž zda*, *totiž aby*), the content closeness only on the level of parataxis.

Causality is expressed by conjunctions *totiž*, *vždyt'*, *přece* only paratactically, in the utterances of:

a) content diversity;

b) content closeness (content of one utterance may be included into the second; from linguistic material analysis, it was discovered that in the case of causality, the sequence of utterances does not matter).

Therefore, the results of the analysis of gained material showed that the content closeness of both utterances occurs both within the explication and causality. Thus it is necessary to find the suitable criteria to distinguish these two relationships. As a possible criterion, the paper suggests using a the test by means of paraphrases – *give an example/evidence that...* for explication and *give an example/evidence why...* for causality. However, there are also utterances whose semantic relations are ambiguous. These utterances may express both explication and causality. In these cases, there is no other (for example, formal) criterion how the relationships may be distinguished; it depends only on interpretation and decision of the listener/reader.

This fact – how the utterances with conjunctions *totiž*, *vždyt'*, *přece* are perceived by particular addressees – was also proven on linguistic material from the parallel corpus *InterCorp*. The relevant utterances with the expressions *totiž*, *vždyt'*, *přece* and their English counterparts were explored. The translation of original Czech utterances into a foreign language is one of the methods to find how the individual translators understand and interpret the examined utterances. The results showed among others that some of the Czech utterances with *totiž*, *vždyt'*, *přece* expressing explication in the original were translated into English by means of causal conjunctions (equivalents to Czech *protože* ‘because’; the result was the utterance of indirect reason). From this, it is obvious that it is impossible to fully apply the rule of some linguistic theories (for example, K. F. Svoboda: *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*; *Mluvnice češtiny 3*) claiming that utterances with conjunctions like *totiž*, *vždyt'*, *přece*, *sice*, *však* express causality if the linking elements can be substituted by the conjunction *protože* ‘because’.

Apart from explicative and causal relationships, the utterances with linking elements *totiž*, *vždyt'*, *přece* appeared also in other relations among which it is possible to find several semantic groups, for example, rectification or objection. Some of the Czech grammars (for example, *Mluvnice češtiny 3*, *Čeština – řeč a jazyk*, *Skladba češtiny*) classify these relationships among explication. However, this paper suggests they are an independent group because from the semantic point of view, they do not express explication (there is neither the

content synonymy/similarity nor closeness; the utterances express only a correction of what was said in case of rectification or an evaluation of the situation, referring to the previous context or extra linguistic reality in case of others, but not the explication of what was stated). However, these relationships that do not express explication semantically were not the focus of this paper.

Předmluva

Explicativní vztahy mezi větami jsou nejčastěji definovány jako vztahy, ve kterých druhou větou vysvětlujeme obsah věty první (srov. např. *Česká mluvnice*, *Mluvnice češtiny 3*, *Příruční mluvnice češtiny*). Tato definice je ovšem velmi široká – může zahrnovat i mnohé jiné sémantické vztahy. Například vztahy příčinné či důvodové slouží také jako vysvětlení toho, proč nějaký děj proběhl. K této problematice existuje řada lingvistických teorií, které se v mnohém shodují, v některých případech ovšem také liší.

Tato práce proto vzniká ve snaze jasně definovat a charakterizovat explicativní vztahy, a především je odlišit od vztahů kauzálních (kauzalita je zde brána v širším smyslu, tj. zahrnuje vztahy příčiny, důvodu, účinku, následku, účelu aj.; odlišení těchto vztahů navzájem není předmětem našeho zkoumání, proto jsou dále zahrnuty pod pojem kauzalita), protože právě tyto dva vztahy je nesnadné vzájemně vymezit (jak se ukázalo při analýze mezivýpovědních vztahů v *Pražském závislostním korpusu PDT* a *Českém národním korpusu* – v korpusech *SYNPUB2006* a *InterCorp*). Práce si proto klade za cíl najít (tam, kde je to možné) objektivní kritéria pro vymezení vztahů explicativních od kauzálních. Výsledky práce by mohly být prospěšné pro praktické anotace diskurzivních vztahů prováděných v Ústavu formální a aplikované lingvistiky.

Teoretická část

1 Vysvětlení pojmu explikativní vztahy

Pod pojmem explikativní vztahy ve větě se nejčastěji rozumí vztahy, ve kterých je „druhá věta vysvětlením věty první.“ (Havránek, Jedlička 1960: 406) V některých případech je však obtížné odlišit na základě předchozí definice explikativní vztah mezi větami od vztahu příčinného nebo důvodového (srov.: *Křičet tady nemá smysl, zdi jsou totiž příliš silné.* /Grepl, Karlík 1986: 377/). Chceme-li ale s pojmy explikativní i příčinný/důvodový pracovat při popisu jazyka (např. při anotaci vztahů mezi větami v korpusové lingvistice), je nezbytné je jasně vymezit a najít kritéria či testy, na jejichž základě bude možné u jednotlivých případů rozhodnout, ke které kategorii je přiřadit. Podobná kritéria v lingvistice v souhrnné podobě dosud chybí, objevuje se však několik jednotlivých pokusů o jejich stanovení. K hlavním z nich patří práce Karla F. Svobody (1956), *Skladba spisovné češtiny* (1986), *Mluvnice češtiny 3* (1987), *Příruční mluvnice češtiny* (1995).

Následující část práce shrnuje hlavní teze k problematice explikativních vztahů popsané v odborné literatuře. Zhodnoceny budou v závěru kapitoly.

1.1 Pojetí explikativních vztahů v odborné literatuře

1.1.1 Karel F. Svoboda: *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových* (1956)

O explikativních vztazích pojednává článek K. F. Svobody *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*. Autor se zde zabývá především vztahem vysvětlovacích souvětí k podřadným souvětím s vedlejšími větami příčinnými a účinkovými a otázkou, proč jsou věty se spojovacími výrazy *neboť, totiž, vždyť* pokládány za souřadné.

Ve svém článku K. F. Svoboda rozděluje explikativní věty na *prosté věty vysvětlovací, věty vysvětlovací příčinné* a *věty vysvětlovací důvodové*. Dále rozlišuje mezi příčinou a důvodem – srov.: „Příčinu, jak je vyjádřena ve větách příčinných, budeme chápat jako fakt, z něhož v daném případě vyplývá jiný fakt, fakt vyjádřený větou řídicí (nikoli se zákonitou nutností) [...] Důvod vyjádřený ve větách důvodových chápeme na rozdíl od příčiny jako fakt, který svědčí o tom, že je správná výpověď věty řídicí (je důkazem toho, že výpověď obsažená ve větě řídicí je správná).“ (Svoboda 1956: 3)

Mezi spojky uvozující prosté věty vysvětlovací uvádí výrazy *totiž*, *vždyť*, *neboť*. K. F. Svoboda dále analyzuje věty s *neboť* a jejich formální rozdílnost pro věty vysvětlovací a důvodové. Nejprve přináší test na ověření prostého vysvětlovacího vztahu substitucí *neboť* za *totiž* – srov.: „Ve všech větách v tomto odstavci uvedených [kde má *neboť* vysvětlovací funkci, M. R.] by bylo možné *neboť* nahradit výrazem *totiž*, nikoli však podřadícími spojkami *poněvadž* nebo *protože*, neboť ty nemají nikdy v jazyce spisovném význam vysvětlovací.“ (Svoboda 1956: 7)

Dále uvádí, že „z vysvětlovací funkce spojky *neboť* vyplývá i to, že může uvádět větu vedlejší, souřadnou k jiné větě vedlejší, např. *Tu se spatřili jako v nějakém zámku, a proti nim přišla žena a ptala se jich, co tu chtějí, jak sem přišli, aby se raději hned vrátili, sic že bude po nich veta, neboť tu že není žádného odpuštění.*“ (Svoboda 1956: 6)

Dalším formálním znakem prostých vět vysvětlovacích je podle K. F. Svobody skutečnost, že spojka *neboť* má vysvětlovací význam, jestliže uvádí větu s imperativem – srov.: *Znal mnoho takových příhod a příběhů, a Postavovi synkové je toužili slychat vždy znovu. Třeba právě tuto nebo tu o setkání s mladým medvědem, dvouročkem, na niž nebylo pranic hrdinského, zato mnoho směšného. **Neboť** řekněte sami, co může dělat sebestatečnější partyzán, [...]* (Svoboda 1956: 7) – popř. jí věta s imperativem předchází – srov.: *Neboj se, neboť jsem s tebou.* (Svoboda 1956: 7)

K. F. Svoboda dále srovnává věty vysvětlovací, důvodové a příčinné, uvozené spojkou *neboť*. Nepřináší žádné formální kritérium, rozdíl mezi danými třemi typy vět vysvětluje po stránce významové – srov.: „Společné mají všechny tři uvedené druhy vět se spojkou *neboť* to, že se pojí k předchozí větě volně, že jejich obsahy jsou podány jako články myšlenkového řetězu navazující lineárně na předchozí větu, jsouce výrazem postupného vybavování, spojování a navazování jednotlivých myšlenek. Naproti tomu podřadné věty příčinné a důvodové spojují své obsahy s větou řídící těsněji, jsouce výrazem myšlenkových komplexů, při nichž se vybavují současně (i když v témže okamžiku ne stejně jasně a úplně) alespoň dva myšlenkové celky ve své vzájemné souvislosti a závislosti.“ (Svoboda 1956: 8) Při určování vztahu mezi větami je tedy důležitá jejich těsnost. Jako příklad vedle sebe K. F. Svoboda klade dvě věty – *Prosím za prominutí, že odpovídám pozdě, byl jsem **totiž** na dovolené* (Svoboda 1956: 9) a *P. Vrba se omluvil, že ho psaní hned nestihlo, **poněvadž** se nedávno vrátil z cest...* (Svoboda 1956: 9) V první větě „by nebylo vhodné spojovací výraz *totiž* nahrazovat podřadící spojkou příčinnou, neboť obsah třetí věty by byl příliš těsně spojen s obsahem věty druhé; větou se spojovacím výrazem *totiž* však mluvčí chce vysvětlit, co ho opravňuje k tomu, aby vyslovil obsah obou vět předchozích, tj. aby požádal za prominutí

pozdní odpovědi. Je proto třeba, aby i formálně bylo vyjádřeno, že první dvě věty tvoří významově pevný celek, že mezi nimi je významově těsnější vztah než mezi větou druhou a třetí. Jinak je tomu, jestliže v souvětne stavbě zdánlivě shodné třetí věta blíže určuje větu druhou, nikoli věty první a druhou jako celek“ (Svoboda 1956: 9), jako je tomu ve druhém příkladu, ve kterém by podle K. F. Svobody bylo možné podřadicí spojku *poněvadž* nahradit vysvětlovacím *neboť*, popř. *totiž*.

Jako další rozdíl mezi spojkami vysvětlovacími, příčinnými a důvodovými K. F. Svoboda uvádí, že spojky vysvětlovací (na rozdíl od příčinných a důvodových) mohou obsah vět vztahovat jen k tomu, co předchází – mohou být jen za větou, jejíž obsah vysvětlují (nikoli před ní). Tento fakt nazývá lineárním chodem myšlenkovým.

K. F. Svoboda dále hovoří o tom, kdy ve větě není možné použít spojky vysvětlovací na rozdíl od spojek příčinných a důvodových. Je to podle něj tehdy, jestliže ve větě příčinu nebo důvod popíráme – srov.: *Trojku jsi dostal proto, žeš nepozorně počítal, a ne proto, že s tebou máma nemluvila* (Svoboda 1956: 10). Spojky vysvětlovací rovněž nelze použít v případech, ve kterých „se spojka opakuje, aby byly příčina a důvod zdůrazněny nebo aby jednotlivé příčiny (důvody) byly od sebe výrazněji odlišeny, např. *Významy, jejichž nositelkami, výrazovými prostředky jsou hlásky -a, -u, -y ..., -u, -eš, -e ..., nazýváme mluvnické nebo větné, větoslovné, protože zřetelně vystupují ve větách, protože je má slovo ve větách.*“ (Svoboda 1956: 10–11)

Na základě uvedené analýzy dochází K. F. Svoboda k následujícímu závěru: „Zjištěné vlastnosti vět se spojkami *neboť, totiž, vždyť* a rozdíly mezi větami těmito spojkami uvozenými a podřadnými větami důvodovými a příčinnými vedou k tomu, abychom věty se spojovacími výrazy *neboť, totiž, vždyť* nazývali větami vysvětlovacími a dělili je na prosté věty vysvětlovací, na věty vysvětlovací příčinné a věty vysvětlovací důvodové. Tím by byly i názvem výrazněji odlišeny od vedlejších vět příčinných a důvodových a tím by byla i jejich podstata lépe vystižena.“ (Svoboda 1956: 11)

K. F. Svoboda tedy na odlišení vět prostých vysvětlovacích od příčinně vysvětlovacích/vysvětlovacích důvodových uvádí tato kritéria:

1. nemožnost substituce explikativního výrazu podřadicí spojkou ve větách prostých vysvětlovacích – srov.: *Neboť řekněte sami, co může dělat sebestatečnější partyzán, [...] (Svoboda 1956: 7) Z toho lze vyvodit, že v explikativních větách nemůže figurovat podřadicí spojka.*

2. těsnost vztahu explikativního výrazu k předchozímu kontextu – explikativní výrazy se mohou vztahovat k několika předchozím větám (*Prosím za prominutí, že odpovídám pozdě, byl jsem totiž na dovolené* /Svoboda 1956: 9/), zatímco podřadicí spojka se vztahuje pouze k bezprostředně předcházející větě (*P. Vrba se omluvil, že ho psaní hned nestihlo, poněvadž se nedávno vrátil z cest...* /Svoboda 1956: 9/)
3. pořadí vět – explikativní věta nemůže předcházet před větou, jejíž obsah vysvětluje, naproti tomu důvod i příčinu lze uvést před větou, jejíž důvod a příčinu vyjadřují. Z toho vyplývá, že pokud je možné pořadí příslušných vět v souvětí po parafrázi explikativního výrazu za spojky *protože*, *poněvadž* obrátit, jedná se o vztah příčinně/důvodově vysvětlovací, pokud nelze, jde o vztah prostý vysvětlovací. Toto kritérium nám podle Svobody může pomoci v případech, kdy si nejsme jistí parafrází vysvětlovacích spojovacích výrazů za spojky *protože*, *poněvadž*. Z následujících příkladů však vyplývá, že se uváděné kritérium nedá aplikovat zcela jednoznačně – srov. př. 1: *Nemá smysl křičet, zdi jsou totiž příliš silné.* (Grepel, Karlík 1986: 377) → parafráze: *Nemá smysl křičet, protože zdi jsou příliš silné.* → záměna pořadí vět: *Protože zdi jsou příliš silné, nemá smysl křičet.* → záměna pořadí vět je možná, daná věta je příčinně/důvodově vysvětlovací vs. př. 2: *Nepočínal si dost ekonomicky, tj. nešetřil svými silami.* (Čechová a kol. 2000: 350) → parafráze: *?Nepočínal si dost ekonomicky, protože nešetřil svými silami.* → záměna pořadí vět: *?Protože nešetřil svými silami, nepočínal si dost ekonomicky.* → na základě Svobodových kritérií by daná parafráze ani záměna vět neměly být možné; na tomto příkladě je ovšem vidět, že zmíněná pravidla nejsou úplně spolehlivá – neplatí jasně a jednoznačně (věta *?Protože nešetřil svými silami, nepočínal si dost ekonomicky* se nezdá být nepochybně negramatická a nelogická).
4. užití imperativu ve větě uvozené spojkou *neboť*, popř. ve větě, jež spojuje *neboť* předchází ve vztahu prostě vysvětlovacím – srov.: *Znal mnoho takových příhod a příběhů, a Postavovi synkové je toužili slychat vždy znovu. Třeba právě tuto nebo tu o setkání s mladým medvědem, dvouročkem, na niž nebylo pranic hrdinského, zato mnoho směšného. Neboť řekněte sami, co může dělat sebestatečnější partyzán, [...]* (Svoboda 1956: 7), *Neboj se, neboť jsem s tebou.* (Svoboda 1956: 7)

V analytické části této práce bylo ověřováno pouze kritérium první (tj. ne/možnost substituce explikativního výrazu podřadicí spojkou ve větách prostých vysvětlovacích). Ostatní kritéria se ukázala jako ne zcela vyhovující.

Kritérium těsnosti vět není pro naše účely vhodné, protože pouze formálně vymezuje, kdy je či není možné nahradit výraz typu *totiž* spojovacím výrazem podřadicím typu *poněvadž*. Z významového hlediska jsou ale i propozice, u nichž Svoboda vylučuje nahrazení *totiž* za *poněvadž*, ve skutečnosti důvodem pro propozice předchozí, ne jejich vysvětlením – srov. Svobodovy příklady: *Prosím za prominutí, že odpovídám pozdě, byl jsem totiž na dovolené* (nelze nahradit *totiž* za *poněvadž*, ale důvodem toho, že odpovídám pozdě, je, že jsem byl na dovolené) a *P. Vrba se omluvil, že ho psaní hned nestihlo, poněvadž se nedávno vrátil z cest...* (lze nahradit *poněvadž* za *totiž*, významově je ale vztah mezi propozicemi podobný jako v předchozím případě: důvodem toho, že ho psaní hned nestihlo, je, že se nedávno vrátil z cest). Kritérium pořadí jednotlivých propozic není zcela spolehlivé (viz výše) a kritérium o užití imperativu ve větě uvozené spojkou *neboť*, popř. ve větě, jež spojce *neboť* předchází, je mimo rámec zkoumání této práce (zabývající se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* v rámci souvětí, nikoli spojkou *neboť*). Kromě toho příkladová věta *Neboť řekněte sami, co může dělat sebestatečnější partyzán, [...] (Svoboda 1956: 7)* nevyhovuje zcela popsanému „pravidlu“ o vztahu imperativu a spojkou *neboť* – jedná se zde spíše o spojení s nevyřčenou implikací, ne o spojení s větou s imperativem (*Neboť řekněte sami, co může dělat sebestatečnější partyzán = Sebestatečnější partyzán nemůže dělat nic*; návaznost je tedy následující: [...] *Třeba právě tuto nebo tu o setkání s mladým medvědem, dvouročkem, na niž nebylo pranic hrdinského, zato mnoho směšného, neboť sebestatečnější partyzán nemůže dělat nic*).

1.1.2 Bohuslav Havránek, Alois Jedlička: *Česká mluvnice* (1960)

V *České mluvnici* je explikativní souvětí charakterizováno tím, že je „druhá věta vysvětlením věty první.“ (Havránek, Jedlička 1960: 406) Jako spojovací prostředky uvádí výrazy *to jest*, *totiž*, *to* – např. *Jel kočár, to sedlák Doskočil vezl do města své dcerušky.* (Havránek, Jedlička 1960: 406)

Česká mluvnice se tedy snaží o popis explikativního souvětí po stránce významové i formální, ale celkově nevěnuje jeho charakteristice mnoho prostoru – nesnaží se hledat významové odstíny těchto vět, ani její výčet formálních prostředků není úplný – např. spojovací výrazy *vždyť* a *neboť* uvádí pouze u příčinných (důvodových) souvětí, spojky *totiž*, *přece* neuvádí vůbec. Nicméně jedná se o jednu z prvních charakteristik tohoto typu vztahů a v popisu jeho základní významové stránky se shoduje s ostatními autory.

1.1.3 Jaroslav Bauer, Miroslav Grepl: *Skladba spisovné češtiny* (1971)

Skladba spisovné češtiny autorů Bauera a Grepla hovoří o explikativních vztazích v oddíle *Souvětí důvodové a vysvětlovací*. Uvádí, že se jedná o „spojení vět, v němž druhá věta objasňuje, proč nastal nebo platí děj věty první. Vyjadřuje buď skutečnou příčinu, která vyvolala děj první věty, anebo pouhou motivaci, vysvětlení obsahu první věty. V obou případech však jde o spojení koordinační – druhá věta se nepodřizuje první. Tím se liší od podřadného souvětí příčinného a důvodového.“ (Bauer, Grepl 1971: 258) Jako spojovací výrazy těchto vztahů autoři uvádějí výrazy *totiž, vždyť, však, přece, jinak, sice, nebo, neboť* (archaicky *nebo, neb*), zastaralé spojky *an, anžto*, archaické vyjádření důvodového nebo vysvětlovacího vztahu příklonným *-t', -tě* a možnost asyndetického vyjádření.

1.1.4 Miroslav Grepl, Petr Karlík: *Skladba spisovné češtiny* (1986)

Nejpodrobněji popisuje explikativní vztah *Skladba spisovné češtiny* autorů Grepla a Karlíka. Podobně jako K. F. Svoboda rozlišuje explikativní vztahy prosté vysvětlovací, vysvětlovací příčinné, vysvětlovací důvodové. Explikativní vztah vysvětluje takto:

„V tomto poměru jsou dva propoziční obsahy, z nichž druhý přináší objasnění, vysvětlení prvního, důležité nebo nutné k jeho plnému a správnému pochopení. Obsahy však nejsou na sobě závislé sémanticky, není mezi nimi významový vztah příčinně-následkový. Mluvíme proto o poměru prostě vysvětlovacím. Od něho je plynulý přechod k vztahu příčinně vysvětlovacímu a důvodově vysvětlovacímu.“ (Grepl, Karlík 1986: 372)

Skladba spisovné češtiny dále uvádí i formální popis těchto vztahů – srov.: „Paratakticky se vyjadřuje spojkami *totiž, vždyť, však*. Časté je i spojení asyndetické: *Jeho matka byla nemocná, měla angínu*.“ (Grepl, Karlík 1986: 372) Jednotlivé výrazové prostředky autoři dále systematicky popisují:

„Základní a stylisticky neutrální je spojka *totiž*. Klade se zpravidla až za první přízvučný člen druhé věty. *Postel nikdy neměl; z tréninkových důvodů přespával **totiž** ve spacím pytli pod oknem [...]*. Někdy tu proniká odstín rektifikační: *Žena se raději baví, **totiž** nechává se raději bavit*. V mluvených projevech je nejfrekventovanější vysvětlovací spojkou *však*. Na rozdíl od *však* odporovacího se klade na první místo ve větě: *Ať si to nechá pro sebe, **však** se to stejně později dovíme*. Poměrně často se užívá spojky *vždyť*. Má emocionální zabarvení a proniká v ní odstín samozřejmosti. K předcházející větě se pojí volně: *To je předpis, **vždyť** to znáš*. Funkce prostě vysvětlovací spojky nabývá někdy i výraz *přece*. Má také emocionální

zabarvení a signalizuje nesoulad s jinou možností nebo názorem: *Měl z norků mnohem víc než žena, nešlo přece o získané peníze.* Pokud obě věty vyjadřují tutéž skutečnost, avšak každá jiným způsobem, z jiného zorného úhlu, nabývají funkce „spojky“ výrazy *to jest, to znamená.* Úkon spojovacího prostředku plní někdy i zájmeno *to.* Pokud je vysvětlování spojené s rektifikací, užívá se výrazů *vlastně, lépe řečeno, spíše.*“ (Grepl, Karlík 1986: 372–373)

Příčinně-vysvětlovací vztah vysvětlují autoři následovně: „Paratakticky se příčinné vztahy ve vlastním smyslu vyjadřují souvětím, v němž druhá věta označuje spolu s příčinou, která děj nebo stav první věty vyvolala, současně vysvětlení obsahu první věty. Proto se mluví o souvětí příčinně-vysvětlovacím. Základní spojkou je *neboť.* [...] Výraz *totiž* se klade až za první přízvučný člen věty: *Křičet tady nemá smysl, zdi jsou totiž příliš silné.* Výrazu *vždyt'* se užívá v této funkci méně, zpravidla v projevech citově zabarvených. Věty se *vždyt'* se připojují velmi volně. Bývá mezi nimi koncový úsekový předěl, v psaném textu často středník nebo tečka: *Musel jsem vás opustit. Vždyt' na mě čekala celá rodina.* Při spojení asyndetickém zůstává příčinný vztah nevyjádřen: vyplývá pouze z obsahů obou vět: *Brýle držel v ruce dál, nechtěl vidět skutečnost.*“ (Grepl, Karlík 1986: 376–377) Je zajímavé, že stejně jako Svoboda užívají kritérium „volnost – těsnost“ – ale na rozdíl od Svobody i volné připojení vnímají jako příčinu (i když „volnost“ chápou jinak než on – ve způsobu připojení, ne v tom, jaký mají dosah).

Vztah důvodový autoři popisují takto: „Výrazy *jinak, sice, nebo, vždyt'* signalizují důvod s odstínem vysvětlovacím: *Musel se opozdit, jinak by tu už dávno byl.* Speciální typ důvodově vysvětlovacího souvětí představují struktury, v nichž má první věta formu imperativu nebo obsahuje nějaký modální výraz s významem nutnosti, záhodnosti. V druhé větě pak bývá často kondicionál nebo futurum: *Oba musí přežít, jinak by všechno ztratilo smysl. A nemluv pořád, nebo nic nechytinu. A jíst musíš, sic bys teprve zestárla. Ustup, vždyt' to na tebe spadne.*“ (Grepl, Karlík 1986: 383)

Skladba spisovné češtiny tedy popisuje explikativní vztahy po stránce formální i významové a pracuje s rozdělením těchto vztahů na tři skupiny – *vysvětlovací (explikativní), příčinně-vysvětlovací a důvodový.* Autoři uvádějí určité náznaky, jak tyto skupiny odlišovat – srov. časté užití středníku nebo tečky v psaném textu po úsekovém předělu se spojkou *vždyt'* uvozující příčinně-vysvětlovací vztah, popř. častý výskyt kondicionálu nebo futura ve druhé větě u vztahu důvodového. Jednoznačná kritéria pro odlišení těchto tří skupin ovšem neuvádějí zcela uspokojivě – kritéria nepokrývají všechny typy vět z těchto tří skupin, a nelze je proto obecně aplikovat v širším měřítku.

1.1.5 *Mluvnice češtiny 3 (1987)*

Mluvnice češtiny 3 přináší komplexní popis explikativního vztahu, který definuje jako „vztah široký nejen tím, že se vyskytuje jak mezi větami, tak mezi větnými členy a také mezi členy a větami, ale i tím, že ho někdy nelze zřetelně odlišit od vztahů kauzálních, tedy od mezivýpovědní závislosti. Základní rozdíl je však v tom, že u vysvětlovacího vztahu obsah druhé propozice není prezentován přímo jako příčina nebo důvod obsahu propozice první, nýbrž jako fakt důležitý k pochopení tohoto prvního faktu.“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471) Jako spojovací prostředky uvádí spojky *totiž*, *vždyť*, *však*, *neboť*, které posléze blíže charakterizuje. Za nejvýrazněji vysvětlovací spojku považují autoři *totiž*, která se podle nich objevuje řidčeji v souvětých spojeních (většinou uvozuje samostatnou větu), a dodávají, že „jako spojovací prostředek souvětý mívá též význam příčinný.“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471)

Další spojka *vždyť* „vyjadřuje s emocionálním zabarvením vysvětlení, které se podává jako něco samozřejmého: *To je předpis, vždyť to znáš*. Často vyjadřuje věta uvozená spojkou *vždyť* vysvětlení s odstínem údivu, zvláště následuje-li po formální otázce, a má vždy více nebo méně charakter zvolací: [...] *Nač mít zbytečného pána, vždyť může být člověk vlastním pánem svým*.“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471)

Dále *Mluvnice* uvádí výraz *přece* uvozující „emocionálně zabarvené vysvětlení s odstínem samozřejmosti: *Měl z norků mnohem víc než jeho žena, nešlo přece jen o získané peníze!*“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471)

Na závěr autoři popisují spojky *však* a *neboť*, které „jsou ve vysvětlovací platnosti řídké; *však* je citově zabarvené a prezentuje obsah druhé věty jako něco, co oslabuje (bagatelizuje) obsah věty první: *At' si to nechá pro sebe, však se to stejně dovíme*; spojka *neboť* je knižní a v čistě vysvětlovacím významu vzácná: *Horác se čítá dosud, ovšem valnou většinou jen klasickými filology, neboť pochybuji, že nalézá mnoho čtenářů nelatiniků například u nás*.“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471)

O explikativním vztahu se v *Mluvnici* hovoří dále v podkapitole *Vztahy kauzální v užším smyslu* – srov.: „Fakt jedné propozice je prezentován jako vysvětlení rázu příčinného nebo důvodového faktu propozice jiné. Fakt jedné propozice vyjádřené první větou v souvětí se vysvětluje, popř. motivuje udáním příčiny nebo důvodu ve větě následující, aby se tak umožnilo jeho pochopení.“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 483) Tento vztah je možno vyjádřit paratakticky spojkami *vždyť* nebo *totiž* (např. *Nerozumím mu, mluví totiž anglicky*. /*Mluvnice*

češtiny 3 1987: 483/). Pro odlišení těchto vysvětlovacích vztahů příčinných a důvodových od vztahů pouze vysvětlovacích navrhnou autoři substituci se spojkou *protože*.

Další možností vyjádření tohoto vztahu jsou spojení asyndetická, významově nejednoznačná, „kde vztah vyplývá jen z poměru obsahů obou vět: *Dokázala se smát, asi celé dobrodružství příliš tragicky nebrala.*“ (Mluvnice češtiny 3 1987: 483)

Jako základní prostředek vyjádření vysvětlovacího vztahu příčinného a důvodového považují autoři spojku *neboť* (zastarale *neb*). Autoři uvádějí, že „věty takto spojené představují přechodnou formu mezi parataxi a hypotaxi. Spojka *neboť* je vždy nahraditelná spojkou *protože*, liší se však od ní právě tím, že vyjadřuje příčinu/důvod jakožto vysvětlení, a proto příslušná věta nemůže (na rozdíl od věty s *protože*) předcházet před větou, jejíž obsah vysvětluje: *Chtěli odtáhnout, **neboť** jejich svědomí nebylo tak zcela bez úhony.*“ (Mluvnice češtiny 3 1987: 483–484)

Mluvnice češtiny 3 tedy při popisu explikativního vztahu spojuje stránku formální a obsahovou. Charakterizuje jednotlivé formální prostředky (*totiž, vždyť, však, neboť, přece*) a popisuje, ve kterých větách se mohou vyskytovat podle významu (např. *totiž* ve významu vysvětlovacím, či příčinném), snaží se tedy o schematický popis jednotlivých spojovacích výrazů. Dále přináší rozdělení explikativních vztahů na pouze vysvětlovací a vysvětlovací příčinné a důvodové (příčinu a důvod od sebe neodlišuje).

1.1.6 Příruční mluvnice češtiny (1995)

Příruční mluvnice češtiny se snaží podat výčet spojek, které signalizují explikativní vztah, jsou to podle ní *neboť, vždyť, totiž, hovorově však, však taky*. Popis významové stránky tohoto vztahu je zde redukován do jedné věty – srov.: „Spojky vyjadřují, že věta jimi připojená je vysvětlením stavu v první větě.“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 352)

O spojkách *neboť, totiž, vždyť* se *Mluvnice* zmiňuje ještě v souvislosti s příčinnými vztahy v podřadném souvětí. V oddíle *Určení příčinná v širokém smyslu* v části *Určení vlastní příčiny* autoři uvádějí, že „vedlejším příčinným větám odpovídají hlavní věty (které nejsou větným členem) spojené do souřadného souvětí spojkami *neboť*, knižně až arch. *neb*: *Chtělo se nám do světa, **neboť** cizina nás vítala volností.* [...] Spojovací výraz *totiž* nestává na začátku věty: *Křičet tady nemá smysl, Petrovi **totiž** pomohla Eva // Petrovi pomohla **totiž** Eva.* Spojka *vždyť* připojuje velmi volně a užívá se jí zvl. v projevech citově zbarvených: *Musel jsem vás opustit, **vždyť** na mě doma čekala celá rodina.* Tyto věty stojí vždy – na rozdíl od vět s *protože* – v postpozici.“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 480)

Příruční mluvnice tedy přináší určité dělení vět s *neboť, totiž, vždyť* podle jejich obsahu, ale již neuvádí srovnání těchto typů, tj. rozdíl mezi explikativními větami definovanými v oddíle *Vztah vysvětlovací* a větami s *neboť, totiž, vždyť* v podkapitole *Určení vlastní příčiny*, které odpovídají vedlejším větám příčinným. Nenabízí tedy žádný návrh, jak tyto typy vět od sebe odlišovat (tj. jak poznáme, zda věta s *neboť, totiž, vždyť* vyjadřuje explikativní, či příčinný vztah).

1.1.7 Miroslav Grepl, Petr Karlík: *Skladba češtiny* (1998)

Skladba češtiny autorů Grepla a Karlíka nepřináší ve srovnání s jejich předešlou *Skladbou spisovné češtiny* nic nového. *Skladba češtiny* definuje vysvětlovací poměr v souřadném souvětí jako poměr „mezi větami, z nichž druhá svým obsahem přináší informaci nutnou nebo důležitou pro pochopení obsahu věty první.“ (Grepl, Karlík 1998: 370) Dále vyjmenovává formální prostředky, jimiž je vysvětlovací poměr vyjádřen. Za základní označuje spojku *totiž* (která „se klade zpravidla až za první přízvučný člen druhé věty“ /Grepl, Karlík 1998: 370/), dále v mluvených projevech nejčastěji používanou spojku *však* (autoři zdůrazňují, že se na rozdíl od odporovacího *však* klade na první místo druhé věty), spojku *vždyť* (která signalizuje „emocionální zabarvení s odstínem samozřejmosti“ /Grepl, Karlík 1998: 371/), příslovce *přece* (vyjadřující „nesoulad s jinou možností nebo názorem“ /Grepl, Karlík 1998: 371/) a zájmeno *to*. Autoři se tedy snaží podat výčet a charakteristiku formálních prostředků uvozující vysvětlovací poměr. Jejich výčet ovšem není úplný (nezmiňují např. skutečnost, že vysvětlovací poměr může být vyjádřen asyndeticky).

1.1.8 Marie Čechová a kol.: *Čeština – řeč a jazyk* (2000)

Čeština – řeč a jazyk popisuje explikativní souvětí především z významového hlediska – rozděluje je na dva významové typy. Zatímco v první skupině je „týž fakt podán dvojmo, jde tedy o jiné vyjádření téže věci, aby se adresátovi věc lépe objasnila, ozřejmila: *Nepočínal si dost ekonomicky, tj. nešetřil svými silami.*“ (Čechová a kol. 2000: 350), v druhé je „jistý fakt vysvětlován odkazem na jiný fakt; fakt v druhé větě není podáván jako odůvodnění (třebaže spojovací prostředky jsou většinou obdobné jako v souvětí důvodovém: *totiž, vždyť, však*), nýbrž jako fakt důležitý k pochopení faktu prvního.“ (Čechová a kol. 2000: 350) Po formální stránce autoři uvádějí několik příkladů spojovacích výrazů, které se v explikativních

vztazích objevují – *to jest, totiž, vždyť, však, to*. Zmiňují rovněž možnost asyndetického spojení.

O větách se spojovacími výrazy *neboť, vždyť, totiž* se v knize hovoří ještě v části nazvané *Souvětí důvodové*. Důvodový vztah je charakterizovaný tak, že „druhá věta vysvětluje důvod pro tvrzení v první větě (jde o vysvětlení rázu příčinného).“ (Čechová a kol. 2000: 349) Od souvětí explikativního ho autoři odlišují pouze konstatováním, že „se liší svým explicitně kauzálním významem.“ (Čechová a kol. 2000: 349) Určitá např. formální kritéria, jak oba vztahy od sebe rozlišit, ovšem autoři nepřinášejí.

1.1.9 *Encyklopedický slovník češtiny (2002)*

Karlík v *Encyklopedickém slovníku češtiny* chápe explikativní vztah jako vztah „mezi složkami, z nichž druhá přináší informaci nutnou n. důležitou pro správné pochopení složky první. Mluví se někdy o strukturách s prostě vysvětlovací větou, protože vysvětlení není založeno na kauzálně-implikačním základě.“ (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002: 548) Mezi spojkami uvozujícími tento vztah autor uvádí spojky *totiž, však, vždyť*. Upozorňuje rovněž na skutečnost, že „ve starších gramatikách se explikativní vztah neodlišoval od vztahu *důvodového a vysvětlovacího* [...], tj. spojení, v nichž je jimi vyjadřované vysvětlení založeno na kauzálně-implikačním základě.“ (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002: 548) Takto je explikativní vztah chápán také např. ve *Skladbě spisovné češtiny* autorů Bauera a Grepla nebo ve Svobodově článku *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových* (explikativní vztah Svoboda dělí na *prostý vysvětlovací, příčinně vysvětlovací a vysvětlovací důvodový*). *Encyklopedický slovník češtiny* (stejně jako *Mluvnice češtiny 3* a *Příruční mluvnice češtiny*) ovšem od sebe explikaci a příčinu oddělují – o větách s explikativními výrazy, které vyjadřují příčinu/důvod, nehovoří v oddílech o explikativních vztazích, ale v oddílech o příčině (tj. Svobodovy věty *příčinně vysvětlovací a vysvětlovací důvodové* neřadí pod vztahy explikativní, ale příčinné).

1.1.10 Martin Svášek: *Částice vždyť, přece a jejich realizace v překladech do francouzštiny (2007)*

Ve svém článku *Částice vždyť, přece a jejich realizace v překladech do francouzštiny* se Svášek zabývá problematikou překladu vět se *vždyť, přece* do francouzštiny. V textu tedy nepopisuje vlastní explikativní vztahy a nesnaží se je charakterizovat formálně ani významově.

Přesto je pro nás tento článek přínosný analýzou výrazu *vždyť* – jeho významových odstínů a návrhů na jejich parafráze a substituce – srov.: „Pro odlišení významů zbylých jednoslovných užití [*vždyť, přece*, M. R.] jsme zvolili princip lexikální parafráze. Všechny nalezené případy jsme rozřadili do skupin podle toho, která parafráze byla pro daný případ nejvhodnější. Jako doplňující kritérium jsme použili substituční test. V případě částice *vždyť*, na níž budeme náš postup demonstrovat, se ukazuje, že existuje spojitost mezi nabízenými parafrázemi a možnostmi nahradit *vždyť* kombinací výrazů (*ale*) *vždyť přece* (tab. 1).“ (Svášek 2007: 419)

Tab. 1

parafráze:	1 <i>To je překvapení, protože...</i>	substituce:	(<i>ale</i>) <i>vždyť přece</i>
	2a <i>Je třeba pamatovat na to, že...</i>		(<i>ale</i>) <i>vždyť přece</i>
	2b <i>Je nadmíru jasné, že...</i>		<i>vždyť přece</i>
	2c <i>Právě proto, že...</i>		<i>přece</i>

Vybrané příklady pro tabulku 1:

1 *Kdo by to mohl být, vždyť nikoho nečekáme, ne?*

2a *Co by tomu řekli jeho představení...? Vždyť byl nucen podepsat prohlášení...*

2b *Jenže to vyjde nastejno. Vždyť je to nesmysl.*

2c *Je to lepší zapálit už před večerí vždyť svítí tak málo, jen jednou do roka.*

Ve většině případů je podle autora možné odlišit významy 1 a 2 tím, zda při substituci lze, nebo nelze použít částici *ale*. Tato hranice však podle něj není ostrá a jednoznačná. Autor si je rovněž vědom, že „při volbě nejvhodnější parafráze dochází pochopitelně k překryvům, kdy je možné použít jednu až tři možnosti. Tuto situaci můžeme popsat jako jisté kontinuum na škále významů od 1 po 2c.“ (Svášek 2007: 424)

Sváškovo dělení vět se spojkou *vždyť* na základě významových odstínů má ovšem řadu mezer – autor neuvádí, jak se významově liší skupiny 1 a 2 (nabízí pouze ne/možnost substituce *vždyť* za částici *ale* „ve většině případů“; to ovšem o rozdílu ve významech obou skupin nevypovídá nic), nepopisuje ani jednotlivé podskupiny. Vzhledem k nejasně definovaným kritériím pro zařazení vět se spojkou *vždyť* do jednotlivých skupin a podskupin a vzhledem k jejich vzájemnému překrývání (jež přiznává sám autor) není Sváškovu dělení zcela uspokojivé.

1.2 Shrnutí explikativních vztahů po stránce významové a formální

Z předchozí analýzy explikativních vztahů popsaných v odborné literatuře vyplývá, že jsou ze sémantického hlediska definovány jako vztahy mezi „dvěma propozičními obsahy, z nichž druhý přináší objasnění, vysvětlení prvního, důležité nebo nutné k jeho plnému a správnému pochopení.“ (Grepl, Karlík 1986: 372). Obdobně je explikativní vztah chápán v *České mluvnici*, *Mluvnici češtiny 3*, *Příruční mluvnici češtiny*, *Skladbě češtiny* a v publikaci *Čeština – řeč a jazyk*.

Někteří autoři explikativní vztahy dále dělí do několika skupin, jednotlivá pojetí se od sebe ovšem odlišují. K. F. Svoboda ve svém článku *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových a Skladba spisovné češtiny* přináší dělení explikativních vztahů na čistě explikativní, vysvětlovací příčinné a důvodové – poslední dva typy nesou v druhé větě kromě vysvětlení ještě příčinu, popř. důvod vzhledem k obsahu věty předchozí. *Mluvnice češtiny 3* dělí explikativní vztahy na vysvětlovací a vysvětlovací příčinné a důvodové (příčinu a důvod od sebe na rozdíl od K. F. Svobody a *Skladby spisovné češtiny* neodlišuje).

Čeština – řeč a jazyk nabízí dělení explikativních vztahů na dvě skupiny podle toho, zda je obsah druhé věty totožný s obsahem věty první (typickým spojovacím výrazem je v tomto případě spojení *to jest*), nebo zda obsah první věty vysvětluje a slouží k jejímu lepšímu pochopení (typickými spojovacími výrazy jsou spojky *totiž*, *vždyť*, *však*). *Příruční mluvnice češtiny* nedělí explikativní vztahy přímo do skupin, ale o větách se spojovacími výrazy *neboť*, *totiž*, *vždyť* hovoří na dvou místech – v oddílech *Vztah vysvětlovací* a *Určení vlastní příčiny* (zde se souřadná souvětí uvozená spojkami *neboť*, *totiž*, *vždyť* obsahově rovnají vedlejším větám příčinným). Z toho je patrné, že i *Příruční mluvnice češtiny* si všímá významových rozdílů mezi větami uvozenými výše uvedenými spojovacími prostředky (nachází mezi nimi dva vztahy – vysvětlovací a příčinný), byť je neuvádí souhrnně pod *Vztahy vysvětlovacími*.

Některé prameny rozlišují různé významové odstíny vět v rámci prostě vysvětlovacích vztahů. Jedná se o emocionální zabarvení s odstínem samozřejmosti u prostých vysvětlovacích vět se spojkou *vždyť* (*Skladba spisovné češtiny*, *Mluvnice češtiny 3*) – srov.: *To je předpis, vždyť to znáš.* (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 471), o emocionální zabarvení signalizující nesoulad s jinou možností nebo názorem ve větách se spojkou *přece* (*Skladba spisovné češtiny*) – srov.: *Měl z norků mnohem víc než žena, nešlo přece o získané peníze.* (Grepl, Karlík 1986: 372–373), o odstín rektifikační ve větách se spojovacími výrazy *totiž*,

vlastně, lépe řečeno, spíše (Skladba spisovné češtiny) – srov.: *Žena se raději baví, totiž nechává se raději bavit.* (Grepl, Karlík 1986: 372), o věty s odstínem údivu uvozené spojkou *vždyt'*, „zvláště následují-li po formální otázce, a mají vždy více nebo méně charakter zvolací“ (Mluvnice češtiny 3 1987: 471) – srov.: [...] *Nač mít zbytečného pána, vždyt' může být člověk vlastním pánem svým.* (Mluvnice češtiny 3 1987: 471), o citově zabarvené věty se spojkou *však*, ve kterých obsah druhé věty „oslabuje (bagatelizuje) obsah věty první“ (Mluvnice češtiny 3 1987: 471) – srov.: *Ať si to nechá pro sebe, však se to stejně dovíme.* (Mluvnice češtiny 3 1987: 471)

Na základě výše uvedené analýzy explikativních vztahů v odborné literatuře můžeme odvodit výčet spojovacích výrazů, které mohou signalizovat tento vztah z formálního hlediska. Jedná se o tyto výrazy: *totiž, vždyt', přece, to, a, neboť, tedy, tudíž, však (taky), to jest, to znamená, jinak, sice, nebo*, případně spojení asyndetické. Tento výčet ovšem k určení explikativního vztahu nestačí – srov. explikativní vztah ve větě *Jednou poručil mu král – neboť musil královskou kuchyni potřebnými rybami zásobovat – by co nejrychleji možná hojnost ryb nalovil.*“ (Svoboda 1956: 6) vs. důvodový vztah ve větě *Nevycházel, neboť se necítil zdráv.* (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost 2001: 211).

Problémem je tedy stanovení platných kritérií pro odlišení právě takovýchto vět, tedy vět uvozených stejným spojovacím prostředkem, ale vyjadřujícím jiný významový vztah. Jisté náznaky těchto kritérií můžeme nalézt ve výše analyzovaných publikacích:

1. substituce explikativního výrazu za spojkou *protože* ve vztahu příčinně/důvodově explikativním
2. těsnost explikativního výrazu k předchozímu kontextu
3. ne/možnost záměny pořadí vět
4. užití imperativu ve větě předcházející spojce *neboť* nebo po ní následující ve zvláštních typech prostých vysvětlovacích vět
5. užití imperativu nebo modálního výrazu s významem nutnosti, záhodnosti v první větě a častého výskytu kondicionálu nebo futura ve druhé větě speciálního typu důvodově vysvětlovacího souvětí

Cíl práce

Z porovnání hlavních dosavadních teorií o explikativních vztazích v češtině je zřejmé, že jednotlivá pojetí a charakteristika těchto vztahů se mezi sebou mnohdy liší. Problémem je především nejednotnost v hodnocení konkrétních vět podle určitých kritérií – např. věta *Neboj se, neboť jsem s tebou* (Svoboda 1956: 7) je v článku K. F. Svobody *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových* chápána jako prostá vysvětlovací, zatímco podle *Mluvnice češtiny 3* by byla hodnocena jako důvodová – srov.: „věty takto spojené [spojkou *neboť*, M. R.] představují přechodnou formu mezi parataxí a hypotaxí. Spojka *neboť* je vždy nahraditelná spojkou *protože*, liší se však od ní právě tím, že vyjadřuje příčinu/důvod jakožto vysvětlení [...]“ (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 483–484)

Je tedy nutné jednotlivá kritéria blíže specifikovat tak, aby se kategorie mezivýpovědních vztahů nepřekrývaly. Cílem této práce je především odlišit vztahy explikativní od kauzálních.

Metody a postup práce

Základem práce je analýza jazykového materiálu získaného z dostupných korpusových dat – z *Pražského závislostního korpusu (PDT)* a *Českého národního korpusu* (korpus *SYN2006PUB* a srovnávací korpus *InterCorp*).

Pro analýzu explikativních vztahů byly jako zástupci způsobu jejich vyjádření vybrány výrazy *totiž*, *vždyt'*, *přece* vyskytující se v souvětí. Zkoumána tedy byla souvětí, v nichž se tyto výrazy objevily jako prostředky sloužící k usouvztažnění obsahů daných výpovědí. *Totiž*, *vždyt'*, *přece* spojující větné členy či odkazující přes větný koncový signál na předchozí kontext nebyly předmětem zkoumání této práce.

Hlavní analýza se týkala jazykového materiálu získaného z korpusů *PDT* a *SYN2006PUB* obsahující zkoumané věty v češtině. Pro ověření výsledků této analýzy, pro jejich porovnání s prostředky vyjadřujícími explikaci v cizím jazyce (angličtině) a pro kontrolu interpretace těchto vztahů u konkrétního vnímatele byla data následně vyhledána a prozkoumána ve srovnávacím korpusu *InterCorp*.

U každé výpovědi bylo přitom určováno, zda jsou obsahy jejích propozic:

- a) totožné/podobné (zda je možné nahradit spojovací výraz za spojení *to jest*, *to znamená*);
- b) blízké (ve kterých nelze nahradit spojovací výraz za *to jest*, *to znamená*, ale obsah jedné výpovědi se dá zahrnout do obsahu druhé výpovědi);
- c) různé.

Dále bylo stanoveno, o jaký vztah (podle naší interpretace) se mezi propozicemi jedná – zda jde o explikaci, kauzalitu či jiný vztah, a zda je možné v dané výpovědi nahradit spojovací výraz spojkou *protože*. V analýze jsme přitom brali v úvahu pouze sémantiku, ne formální kritéria – pokud se tedy např. ve srovnávacím korpusu *InterCorp* objevila v anglickém originále či překladu kauzální spojka (znamenající v překladu *protože*), nebyl vztah dané výpovědi automaticky hodnocený jako kauzalita.

K výběru zdrojů pro analýzu jazykového materiálu

Korpusy *PDT* a *SYN2006PUB* obsahují texty vybrané z českých novin a časopisů. V korpusu *PDT* jsou anotovány nezkrácené články z *Lidových novin*, *Mladé fronty Dnes*, *Českomoravského Profitu* a *Vesmíru* (srov. WWW: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/ch03.html>), v korpusu *SYN2006PUB* publicistické texty z let 1990–2004 (srov. WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php>). Zkoumaný jazykový materiál tedy pochází z textů stylově blízkých. Tento výběr dat omezil působení faktoru různých funkčních stylů, který by mohl výsledky analýzy ovlivnit.

Analytická část

1 Popis získaného materiálu

Po prohledání 2 250 výpovědí s výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* (zkoumáno bylo vždy prvních 750 výpovědí) z Českého národního korpusu *SYN2006PUB* bylo nalezeno 756 výpovědí, které se podle nastavených kritérií hodily pro zamýšlenou analýzu, tj. ve kterých se *totiž*, *vždyť*, *přece* vyskytovaly jako výrazy spojující věty v souvětí (119 z nich obsahovalo *totiž*, 580 *vždyť*, 57 *přece*) – viz tabulka č. 1.

V Pražském závislostním korpusu *PDT* bylo mezi 548 výpověďmi (prohledány byly všechny výskyty) obsahujícími *totiž*, *vždyť*, *přece* nalezeno 52 pro náš výzkum relevantních výpovědí (38 z nich tvořily výpovědi s *totiž*, 13 se *vždyť*, 1 s *přece*) – viz tabulka č. 2.

Vybrané výpovědi byly zkoumány na základě obsahů jednotlivých propozic (zda byly obsahy obou propozic nebo jejich částí v souvětí totožné/podobné, blízké – jeden je možné zahrnout do druhého, různé) a sémantických vztahů mezi nimi. Podle těchto kritérií byly výpovědi rozřazeny do skupin a jednotlivé skupiny popsány a charakterizovány.

Pro ověření výsledků analýzy výpovědí z korpusů *PDT* a *SYN2006PUB* byly výpovědi obsahující výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* a jejich anglické protějšky prozkoumány ve srovnávacím korpusu *InterCorp*. Po prohledání 915 výpovědí bylo nalezeno 94 relevantních českých výpovědí s *totiž*, *vždyť*, *přece* jako spojkami uvnitř souvětí (38 z nich představovaly výpovědi s výrazem *totiž*, 42 *vždyť*, 14 *přece*) – viz tabulka č. 3.

2 Vlastní analýza – sémantická klasifikace

Na základě analýzy 902 výpovědí se spojkami *totiž*, *vždyt*, *přece* uvnitř souvětí z *Pražského závislostního korpusu* a *Českého národního korpusu* je možné vydělit několik sémantických skupin. Při jejich vymezení jsme se zaměřili na odlišení explikace od kauzality. Mezi výpověďmi se samozřejmě vyskytují i jiné vztahy, které ovšem nebyly předmětem našeho zkoumání. V této práci jsou proto řazeny do skupiny ostatní a mohou být tématem dalšího výzkumu.

V následující části práce jsou vždy nejprve popsány teoretické přístupy umožňující odlišení explikace, kauzality a ostatních mezivýpovědních vztahů vyjádřených zkoumanými výrazy. Posléze následuje výčet příkladových výpovědí, aby bylo možné správnost zvolených přístupů ověřit na konkrétním jazykovém materiálu.

Výpovědi vyhledané v korpusech *PDT* a *SYN2006PUB* byly prozkoumány z hlediska obsahů jednotlivých propozic (viz Popis získaného materiálu a tabulka č. 4). Na základě těchto kritérií byly zjištěny následující rozdíly mezi explikací a kauzalitou.

2.1 Explikace

Ze sémantického hlediska lze za čistou explikaci považovat výpovědi, ve kterých jsou obsahy obou větných propozic nebo jejich částí totožné/podobné (obsahem další výpovědi objasňujeme určitou skutečnost obsaženou v předchozí výpovědi – ozřejmujeme obsah výpovědi nebo její části, tzn. říkáme tentýž/podobný obsah ještě jednou, v pozměněné podobě, aby adresát lépe pochopil, co se mu sděluje):

- příklad 1:

výpověď 1

výpověď 2

*Kandinskij maluje hudbu, **totiž** jinak řečeno prolomil hradbu mezi hudbou a malbou.*

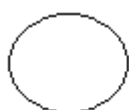
(Obsah výpovědi 2 – *prolomit hradbu mezi hudbou a malbou* – objasňuje/vysvětluje obsah části výpovědi 1, tj. co znamená *malovat hudbu*.)

- příklad 2:

nominální

část výpovědi 1

výpověď 2

*Žádná z nich nedokáže překonat nejdůležitější fakt, **totiž že země, která se dostala na dno, se musí uskrovnit.***

(Obsah výpovědi 2 – *země, která se dostala na dno, se musí uskrovnit* – objasňuje/vyplňuje obsah nominální části výpovědi 1, tj. jaký *fakt* nedokáže žádná z nich překonat.)

Syntakticky může být čistá explikace vyjádřena paratakticky i hypotakticky:

a) Parataxe

Do této skupiny patří výpovědi, v nichž je možné nahrazení spojek *totiž, vždyť, přece* prostředky typu *to jest, to znamená, jinými slovy, jinak řečeno* – srov.: *Ovšem ze strany Potašova to byla spíš taková „kravata“, na čáře **totiž** Perlova poněkud přiškrtil a zlato bylo jeho* (možná substituce např. spojením *jinými slovy*).

Na základě získaného materiálu je možné konstatovat, že se jedná o vztah velice řídké se vyskytující. Ve 902 výpovědích z *Pražského závislostního korpusu* a *Českého národního korpusu* se objevil pouze ve dvou případech, pokaždé se spojkou *totiž* (viz tabulka č. 4).

b) Hypotaxe

Hypotakticky se explikativní vztah vyjadřuje pouze pomocí výrazu *totiž* – buď samotného (srov.: *[přišel M. R.] s rozumným odůvodněním: v případě první varianty by **totiž** ČT při šíření jediného, navíc cizího programu získala dvojitý příjem...*), nebo složeného: *totiž že, totiž zda, totiž aby* (srov.: *Během tohoto období si ale nikdo pořádně neuvědomil jednu věc, **totiž že** komunistická strana zůstává zcela bez kontroly.*). Pořadí komponentů složeného spojovacího výrazu může být i obrácené – vyskytují se např. výpovědi s výrazy *že totiž, aby totiž* (srov.: *K těmto obviněním se po nezdařeném puči v SSSR přidalo další, **že totiž** jeho osnovatele podpořil.*).

Ve všech případech se jedná o věty obsahové. Z toho je patrné, že zde platí zásada obsahové totožnosti obou propozic nebo jejich částí, protože obsahové věty vysvětlují či vyplňují obsah participantu předchozí věty, na kterém závisí – srov.: „Vedlejší věty obsahové vyjadřují

vlastní obsah toho, co je v řídicí větě jen obecně naznačeno výrazem, na němž závisejí. Možnost užití obsahové věty a její typ jsou určeny řídicím výrazem (máme tedy co činit se specifickým typem závislosti rekční).“ (Dušková a kol. 2006: 594) Výpovědi tohoto typu se v *Pražském závislostním korpusu* a *Českém národním korpusu* objevily ve 39 výpovědích z celkových 195 obsahujících spojku *totiž* (viz tabulka č. 4).

Další příklady těchto typů explikace (vyskytující se ve zkoumaném materiálu pouze se spojovacím výrazem *totiž*):

- *U nás jsme od nich možná poučení, ale připadá mi, že jsme neudělali tu jejich chybu: **totiž**, na těch nižších člancích v Polsku zůstal celý byrokratický aparát.*

- *Za těmito konkrétnostmi se však skrývá mnohem obecnější obava – **totiž** to, **zda** je Evropa vůbec ochotna přijmout islámské Turecko pod svá evropská křídla, ať už podmínky splněny jsou nebo ne*

- *Základním obviněním z vlastizrady bylo pozvednutí zbraně proti králi, ale je zde jedno omezení: **totiž aby** vlastizrádce mohl být vlastizrádcem, musí mít povinnost loajálnosti vůči vlasti.*

- *Na scénu opět vstupují zákony a znovu začíná fungovat obecně platné heslo, **že** **totiž** za všechno se musí platit.*

- *Došlo tak k dokonalému souznění se stanoviskem premiéra Adamce, **totiž že** ho opozice svým odmítáním zahání do slepé uličky [...]*

- *Ukázal se najednou celý paradox: **že** **totiž** vůdcové opozice už v určitém okamžiku nepotřebují velké společenské hnutí.*

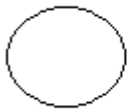
- *Vidíme tedy, že utopický přístup může být zachráněn pouze platonskou vírou v jediný absolutní a neměnný ideál spolu s dvěma dalšími předpoklady, **totiž** a) **že** existují jednou provždy racionální metody [...]*

2.2 Kauzalita

Kauzální vztahy zahrnují v některých pojetích (např. *Mluvnice češtiny 3*) v širším smyslu různé sémantické podskupiny typu příčina, důvod, přípustka, účel, podmínka aj. Tato práce se nezaměřuje na rozlišení jednotlivých vztahů navzájem, ale na jejich odlišení od explikace, proto pracuje se souhrnným pojmem kauzalita.

Ve vztazích, které je možné interpretovat jako kauzalitu, jsou obsahy obou větných propozic nebo jejich částí různé (nesnažíme se adresátovi znovu a jasněji vysvětlit nějakou skutečnost, ale proč daná skutečnost nastala) či blízké (jeden může být zahrnut do druhého):

A) obsahová různost

výpověď 1

výpověď 2

*Chlpa možná mělo v tu chvíli napadnout, že tohle taky není zrovna citlivá poznámka, **vždyť** z ní plyne, že otec s matčiny kritickým hodnocením bytu souhlasí, jen se mu nezamlouvá, že ho ventilovala nahlas.*

B) obsahová blízkost (obsah první výpovědi je konkrétnější, druhé obecnější)

výpověď 1

výpověď 2

*Jana dělá domácí úkoly včas, je **totiž** pilná.*

Další příklady těchto typů kauzality:

1. *Totiž*

- *Tradiční nedělní volno bylo ve Wimbledonu tentokrát porušeno, zápasové manko **totiž** po deštivém začátku narostlo do obrovských rozměrů.*

- *O měsíc později mu také skončí bezstarostné mládí, je **totiž** převezzen spolu s dalšími vrstevníky do Lysé nad Labem k našemu nejúspěšnějšímu trenérovi.*

- Jiráskův Hronov byl o něco smutnější než ročníky předchozí – pro malý zájem se **totiž** neotevřela fotografická dílna Jaroslava Krejčího.

- Přímých svědků těchto násilností je dost, odehrály se **totiž** přímo na veřejnosti.

2. Vždyť

- Ovšem příští rok to již může být jiné: **vždyť** se blíží MS 1993 právě na této dráze.

- Firmě to jistě nedá práci, **vždyť** ji – můžeme-li věřit Moravskému večerníku v ČTV – řídí zkušený obchodní harcovníci.

- Okolní hospůdky a bary se naplnily, připíjelo se na vítězství, **vždyť** Kanada přece vyhrála mistrovství světa.

- S ohledem na riziko žalob zdůrazňuji, že si nemyslím, že by pan Macek byl za návrh nového tiskového zákona odpovědný, **vždyť** vláda se jím údajně ani nezabývala, jenom ho rukou premiéra podepsala.

3. Přece

- Věřil jsem, že v premiéře předvedeme pěkný fotbal – Slavia **přece** nakoupila spoustu kvalitních fotbalistů.

- Dám pozor, jsem už **přece** velký.

- Ani prvou, ani druhou skupinu názorů však nepovažuji v daném sporu za rozhodující; mně jde **přece** o to dobrat se pravdy.

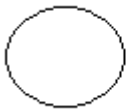
Syntakticky jsou tyto výpovědi vyjádřeny parataxi; objevují se v nich všechny zkoumané spojovací výrazy – *totiž*, *vždyť*, *přece* (*přece* v některých případech ve složené podobě *přece jen* – srov.: [...] v sedm hodin ráno [uspořádali, M. R.] pro své hosty společnou snídani. Bylo vidět, že nával na ni pořadatelé nedocenili, **přece jen** nás dobře neznají.)

2.3 Dvojznačné věty

Mezi analyzovanými výpověďmi se vyskytly i takové, jejichž interpretace může být dvojznačná – srov.: *Avšak na primát se opět a tím spíše zapomnělo, **vždyť** doklady o něm se stále více propadaly do neznáma.*

Tato výpověď může být klasifikována jako explikace (vysvětlením toho, že *se na primát opět a tím spíše zapomnělo*, je to, že *doklady o něm se stále více propadaly do neznáma*) i jako kauzalita (příčinou toho, proč *se na primát opět a tím spíše zapomnělo*, je to, že *doklady o něm se stále více propadaly do neznáma*).

Na základě analýzy jazykového materiálu z korpusů *PDT* a *SYN2006PUB* bylo zjištěno, že ze sémantického hlediska jsou u těchto výpovědí obsahy obou větných propozic blízké, přičemž obsah první výpovědi je obecnější, druhé konkrétnější (obsah druhé výpovědi je možno zahrnout do obsahu výpovědi první):

výpověď 1

výpověď 2

*Jana je pilná, dělá **totiž** domácí úkoly včas.*

Daná výpověď může vyjadřovat jak explikaci (dokladem/vysvětlením toho, že *je Jana pilná*, je skutečnost, že *dělá domácí úkoly včas*), tak kauzalitu (to, že *Jana dělá domácí úkoly včas*, je důsledkem toho, že *je pilná*).

Ze syntaktického hlediska se ve výpovědích tohoto typu jedná o parataxi. Vyskytují se v nich všechny zkoumané výrazy *totiž*, *vždyť* i *přece* (*přece* v některých případech ve složené podobě *přece jen* – srov.: *Bylo to mezní řešení – zavádět bezpečnostní zařízení je **přece jen** modernější.*)

Dvojznačné výpovědi se v *Pražském závislostním korpusu* a *Českém národním korpusu* objevily ve 170 výskytech z celkových 902 obsahujících spojovací výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* (viz tabulka č. 4).

Další příklady dvojnásobných výpovědí:

1. Totiž

- V plné parádě Havířov se zítra zapíše do dějin Armády spásy: otevřou tu **totiž** se vši příslovečnou parádou první azylový dům pro lidi bez přístřeší.
- O celém incidentu slyšeli od hradeckých studentů poprvé – pardubické vydání Rudého práva **totiž** zprávičku „Zneuctěn pomník“ vůbec nepřineslo.
- Ministr několikrát zdůraznil, že v této věci není kompetentní, početní stavy armády jsou **totiž** stanovovány nařízením vlády.

2. Vždyť

- Bude to náročná sezóna, **vždyť** se musím pokusit nahradit Magica.
- Byla to tíseň, **vždyť** ty směšné částky za činži vůbec nestačily na údržbu domu.
- Byla to opravdu citelná ztráta, **vždyť** ze sobotních deseti disciplín vyhráli její atleti plných šest.
- Při vyhlášení suverenity Chorvatska a Slovinska nešlo o rozpad státu, **vždyť** osamostatňující se republiky chtějí zůstat v nějakém společném státním uspořádání, ale o rozpad systému.
- Agassiho tedy rozhodně nelze obviňovat z konzervatismu, **vždyť** tři roky mu například trvalo, než se podvolil bílému wimbledonskému pravidlu.
- Unionisté a i někteří konzervativní poslanci v Londýně odsuzují dublinský politický tah jako neslušný spěch, **vždyť** příměří je staré sotva týden.
- Je totiž mnohem starší, **vždyť** česko-„sudetské“ spory o hegemonii nad českými zeměmi trvaly od samého zrození moderních národů.

3. Přece

- Nakonec nad ním zvítězil: byl **přece** legitimním dědicem všech jeho zápasů.
- Mělo by být naší ctí, aby nám světový architekt něco postavil nebo rekonstruoval – to je **přece** naše ctižádost.
- V Rotterdamu se ve středu čekal veliký boj – šlo **přece** o finále třicátého prvního ročníku fotbalového PVP.
- Nacionalismus není totožný s vlastenectvím – můžeme být **přece** jednotní ve své různosti.
- Ani země, kde trh funguje, se totiž bez odborné inspekce jakosti neobejdou: spotřebitelé **přece** nemají k dispozici složité přístroje a drahé vybavení [...]

2.4 Rozlišení explikace od kauzality pomocí parafrází

Na základě analýzy 902 zkoumaných výpovědí (tj. výpovědí s výrazy *totiž*, *vždyt'*, *přece* spojující dvě klauze v rámci souvětí) navrhujeme pro odlišení explikativních a kauzálních vztahů test pomocí parafrází. Uvedené vztahy mohou od sebe být odlišeny užitím parafráze *uved' příklad/doklad toho, že...* pro explikaci a *uved' příklad/doklad toho, proč...* pro kauzalitu. Tento test od sebe odlišuje výpovědi typu:

a) *Hráli dobře, dali **totiž** pět gólů.*

b) *Hráli dobře, hodně **totiž** trénovali.*

Aplikace testu:

a) *Uved' příklad/doklad toho, že hráli dobře. Odpověď: Dali pět gólů.*

b) *Uved' příklad/doklad toho, proč hráli dobře. Odpověď: Hodně trénovali.*

V případě *a* se ptáme po vysvětlení, příp. zkonkrétnění obsahu předchozí klauze nebo její části. *Hrát dobře* v sobě sémanticky zahrnuje *dát/dávat góly*. Z toho je patrné, že o explikaci uvažujeme v případech obsahové totožnosti/podobnosti či blízkosti, nikoli různosti. Ta se vyskytuje ve vztazích kauzálních, jak je tomu v případě *b*. Z 902 výpovědí nalezených v *Pražském závislostním korpusu* a *Českém národním korpusu* se tento druh explikace vyskytl ve 109 případech, kauzality ve 388 případech (viz tabulka č. 4).

Test pomocí parafrází funguje skutečně pro odlišení explikace od kauzality, nikoli tedy pro výpovědi, které jsou samy o sobě dvojznačné, tj. test platí pouze pro výpovědi, které vyjadřují buď explikaci, nebo kauzalitu (tzn. nemohou být interpretovány obojím způsobem). Ve výpovědích, které v sobě nesou možnost dvojí interpretace (viz příklad *Jana je pilná, dělá **totiž** domácí úkoly včas*), potom logicky lze užít jak parafrázi pro explikaci, tak pro příčinu.

V těchto víceznačných případech pravděpodobně neexistuje žádné jiné, např. formální kritérium, jak explikaci a kauzalitu odlišit (test pomocí parafrází zde nepomůže – jsou možné obě; test substitucí za spojku *protože* navrhovaný např. K. F. Svobodou v článku *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových* rovněž zcela nefunguje – viz kapitola 2.5.3 *Nepravá příčina*). Záleží zde na širším kontextu, lexikálním obsazení participantů atd. Pro praktické anotace diskurzivních vztahů to znamená, že posouzení těchto výpovědí závisí na rozhodnutí a interpretaci anotátora.

2.4.1 Pořadí obecnějšího/širšího a konkrétnějšího významu u obsahové blízkosti pro explikaci a kauzalitu

Na základě analýzy jazykového materiálu z *Pražského závislostního korpusu* a *Českého národního korpusu* bylo zjištěno, že v případě obsahové blízkosti se explikace pravděpodobně objevuje pouze tehdy, je-li pořadí významů obecnější/širší v první klauzi, konkrétnější v druhé – srov. typy výpovědí:

a) *Náš soused je lenoch, neudělá **totiž** víc, než musí.*

b) *Náš soused neudělá víc, než musí, je **totiž** lenoch.*

Na těchto výpovědích je možné aplikovat následující princip: jsou-li obsahy obou vět blízké a předchází-li obecnější/širší význam významu konkrétnějšímu, jedná se o explikaci nebo kauzalitu (srov. výpověď typu: *Klára je hezká, má **totiž** okouzující vlasy* – lze ji interpretovat jako explikaci i kauzalitu; výpovědi *má okouzující vlasy* je možné odpovědět na parafrázi *uved' příklad/doklad toho, že je Klára hezká i uved' příklad/doklad toho, proč je Klára hezká*). Předchází-li konkrétnější význam významu obecnějšímu/širšímu, jde o kauzalitu (explikace se v tomto případě neobjevuje) – srov. testy pomocí parafrázi:

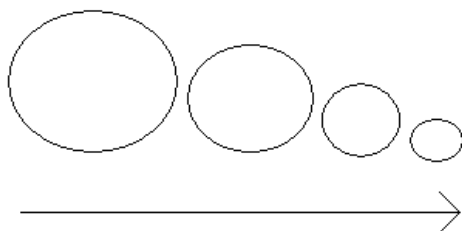
ad a) *Uved' příklad/doklad toho, že je soused lenoch.* Odpověď: *Neudělá víc, než musí.* – jde o explikaci

(vs. *Uved' příklad/doklad toho, proč je soused lenoch.* Odpověď např.: *Doma ho nevedli k práci.* – ve výpovědi *a* nejde o kauzalitu)

ad b) *Uved' příklad/doklad toho, proč soused neudělá víc, než musí.* Odpověď: *Je lenoch.* – jde o kauzalitu

(vs. *Uved' příklad/doklad toho, že soused neudělá víc, než musí.* Odpověď např.: *Splní si své povinnosti a nic víc.* – ve výpovědi *b* nejde o explikaci)

Postup explikace je tedy možné si představit na následujícím obrázku:

- srov. příklad výpovědi: *Náš soused je lenoch, neudělá **totiž** víc, než musí.* → *Náš soused neudělá víc, než musí, splní si **totiž** své povinnosti a nic víc.* → *Náš soused si splní své povinnosti a nic víc, přijde **totiž** z práce a lehne si.*

Další příklady výpovědi s možnou parafrází *uved' příklad/doklad toho, že...* a s pořadím obecnější/širší význam v první klauzi, konkrétnější v druhé:

1. *Totiž*

- [...] jsou součástmi jediného a daleko širšího děje, děje navýsost nadějeplného: tento děj nás **totiž** nevídaným způsobem přibližuje k oné pradávce naději, že se Evropa může stát konečně prostorem [...]

- V tom je i odpověď na nevyřčenou otázku – jsem **totiž** jednoznačně pro oblastní variantu územně správního uspořádání.

- V. Liberda asi dost málo ví o jednáních o příští čs.-polské konferenci v Londýně za války, také tam byl problém poválečné hranice na Těšínsku jedním z mnoha kamenů úrazu: vláda gen. Sikorského **totiž** tvrdošijně trvala na zachování hranice Polska [...]

- [...] uspořádali v pondělí na jeho podporu v Tbilisi shromáždění, na prezidentovu žádost **totiž** rovněž zůstali v ulicích.

- Instalace se příliš nedrží chronologie: klade **totiž** důraz spíš na jiné, mnohem významnější souvislosti Jorova pozoruhodného díla.

2. *Vždyť*

- Lucie, Oceán, Team, Orlik (atd.) – a už se tlačí další, **vždyť** podhoubí rockových kapel je neobyčejně rozmanité a členité svisle i vodorovně.

- Judo se vyrovnává, rozdíl mezi soupeři se stírají, **vždyť** o pražské medaile se podělili borci šestnácti z 27 zúčastněných zemí.

- Všechno je normální, **vždyť** chleba je v obchodě skoro každý den.

- Není všechno v síle (která ovšem nesmí chybět): **vždyť** třeba mistři světa na dvojskifu z Rakouska Zerbst, Jonke jí mají dost, a boj v kritické chvíli vzdali [...]

- Dobře se z něho žije majiteli, **vždyť** den co den neváhá čtvrt miliónu čtenářů za stampri nenávisti vysázet patřičný obolus.

- [...] na začátku války jsem se na ni zmohl, ale je kuriózní v tom, jak odolávala všem monetárním převratům, **vždyť** fromkovskooodeonský Proust se za tuto takřka nezměněnou cenu prodával celé čtvrtstoletí, aniž byl rozebrán [...]

- Z reprezentace se stal průchod'ák, **vždyt'** za loňský rok nemáme hráče, který by nastoupil ve všech mezistátních zápasech.

- Je ještě brzo, **vždyt'** je to teprve čtrnáct dní.

3. Přece (přece jen)

- „Prožil jsem však obrovské trauma, ve skrytu duše jsem se **přece jen** obával, aby se někdo ode mě nenakazil,“ řekl Louganis.

Další příklady výpovědí s možnou parafrází uveď příklad/doklad toho, proč...

1. Totiž

- Určitá nejistota panuje ohledně toho, zač je vlastně cena míru udělována, několikrát ji **totiž** obdrželi lidé, kteří rozhodně nebyli kovanými pacifisty...

- Dostal místo na Akademii, je **totiž** expert přes logiku.

- V obecnou známost se dostává jeho dílo u nás až nyní, Kishon je **totiž** přední uměleckou osobností izraelské kultury.

- Na pivo jsme tedy zrovna moc nechodili, tady se **totiž** nalévá až od jedenadvaceti a to Jaromírovi ještě nebylo.

- 19. 3. musela ve Zličíně proběhnout nová volba starosty: ukázalo se **totiž**, že dr. Štrbáň nebyl ani členem zastupitelstva.

- Tohle se Lančovi líbilo, stále se **totiž** těšil na focení, jak mne trhá medvěd.

- Vracení tanků a zbraní jugoslávské lidové armádě také nepůjde hladce, Slovinci **totiž** vypočítali, že jejich válečné škody činí zatím 2700000 dolarů.

2. Vždyt'

- Tato diferenciacce byla nutná, **vždyt'** pod deštníkem Občanského fóra i Veřejnosti proti násilí byli společně Petr Uhl a Václav Klaus [...]

- Nikdo z rodiny nemá na carskou korunu nárok – **vždyt'** žijeme v jiné době!

- Schliemannovo zlato nemělo chybět, **vždyt'** patřilo na seznamu mezi nejvýznamnější položky.

- O odhalení požádali tehdejšího prezidenta Svobodu, **vždyt'** on po válce kladl k pomníku základní kámen a byl to jejich velitel.

- Já osobně jsem v plném zoufalství, **vždyt'** můj tolik milovaný bratr s celou rodinou byl těmi nacistickými bestiemi zavražděn!

3. Přece

- *Věřil jsem, že v premiéře předvedeme pěkný fotbal – Slavia **přece** nakoupila spoustu kvalitních fotbalistů.*
- *Bayern by se měl bránit před chaosem, má **přece** podmínky, kterými se může pyšnit v celé Evropě [...]*
- *Každý z nás se rád trochu omezil: tohle se **přece** dotýkalo nás všech.*
- *[...] Peterkovi na ničem takovém utrhouvat nechci (neříkám nelze, říkám nechci), bylo by to **přece** zcela zbytečné.*
- *Češi by je nejspíše vítali chlebem a solí, ochotně by jim pomáhali: jsou to **přece** naši nejbližší přátelé, ti asi, chudáci, mezi těmi Němci zkusili!*

2.5 Explikativní a kauzální vztahy ve srovnávacím korpusu *InterCorp*

Pro ověření dosavadních výsledků jsme zvolili vyhledání zkoumaných výpovědí s výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* a jejich anglických protějšků ve srovnávacím korpusu *InterCorp*. V originále se jednalo o české výpovědi s *totiž*, *vždyť*, *přece* a jejich anglické překlady (v celkovém počtu 41 ze 342 – viz tabulka č. 3) i anglické výpovědi, které byly do češtiny přeloženy pomocí spojovacích výrazů *totiž*, *vždyť*, *přece* (celkem 53 ze 573 – viz tabulka č. 3). Na vyhledaných datech jsme zkoumali způsoby vyjádření vztahů uvozených českými výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* v angličtině a v případě českých originálů jejich interpretaci jednotlivými překladateli, tj. jak výpovědi se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* vnímali překladatelé a jak si je interpretují. Pro účely této práce by bylo zajímavé ještě odlišit případy, ve kterých byl původní text v češtině a byl překládán do angličtiny, a případy, ve kterých byl naopak anglický originál překládán do češtiny. Korpus, který k výzkumu mohl být použit, je však zatím málo rozsáhlý a materiál z něj získaný takové detailnější dělení zatím neumožňuje. Výsledky získané při práci s tímto korpusem je tak třeba chápat pouze jako možné tendence při překladu explikativních a kauzálních mezivýpovědních vztahů (a ostatních vztahů vyjádřených sledovanými výrazy) z češtiny do angličtiny a naopak.

2.5.1 Způsoby vyjádření českých výpovědí s výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* v angličtině

Na základě výsledků z korpusu *InterCorp* bylo zjištěno, že české spojovací výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* v anglických vyjádřeních buď mají svůj sémantický ekvivalent, nebo nemají. Za ekvivalent je považován prostředek sloužící k usouvztažení obsahů obou

propozic. Průzkum 94 nalezených výpovědí ukázal, že spojovací výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* mohou být v angličtině vyjádřeny spojkami (souřadícími i podřadícími), konjunktivy, předložkovými konstrukcemi, disjunktivy (komentujícími klauzemi), rematizátory, tázacími dovětky, zvolacími větami (tento výčet samozřejmě není kompletní, vychází pouze z analýzy výpovědí z korpusu *InterCorp*):

1) *Totiž*

a) Výpovědi s ekvivalenty k *totiž*

- **for**: *Podivné bylo nejen slovo computer, ale i slovo Stvořitel: otec **totiž** nikdy neřekl Bůh, ale vždycky Stvořitel, jako by chtěl omezit význam Boha jen na jeho inženýrský výkon. – The word computer was peculiar, and so was the word Creator, **for** Father would never say God but always Creator as if he wanted to limit God's significance to his engineering activity.*

- **as**: *Vstoupil jsem do prosluněného pokoje plného zářivých divokých barev: původní černo – růžová kombinace byla **totiž** během Beátina amerického období nejen odvážně doplněna několika fialovými a ostře žlutými doplňky (většinou pojízdnými)... – I entered a sunny bedroom full of bright loud colours, **as** during Beata's American phase the original black/pink combination had not only been boldly supplemented by a number of purple and bright yellow accessories (mostly mobile)...*

- **because**: *Nejde zde o ropná pole, ale o ropovody, rafinérie a ropné přístavy – na nich **totiž** závisí okamžitá dostupnost ropy a tím pádem kurz ropy. – What matters here are not oilfields, but pipelines, refineries, and oil ports – they influence spot price **because** they govern the immediate availability of oil.*

- **that**: *Všechny tyto otázky jsou významné, všechny jsou vzdáleně ovlivňovány politikou MMF, žádná z nich nedokáže překonat nejdůležitější fakt, **totiž** že země, která se dostala na dno, se musí uskrovnit. – All these are important, all these are remotely affected by IMF policies, none of them can get around the central truth **that** a country which has hit the ropes needs to practice austerity.*

- **thanks to**: *Putin ale není zdaleka tak zranitelný: podporuje ho **totiž** většina řadových Rusů. – Yet he is nowhere near as vulnerable, **thanks to** his widespread grassroots support among ordinary Russians.*

- **it should be recalled**: *Není to ani reakce na dramatický mrtvý bod jednání mezi Izraelci a Palestinci: některé teroristické útoky Usámy bin Ládina v polovině 90. let se **totiž** odehrály během izraelsko-palestinských „libánek“ po dohodách z Osla v roce 1993. – Nor is it a response to the present violent deadlock in the Israeli-Palestinian negotiations: some of Osama bin Laden's terrorist acts against American targets in the mid-1990's **it should be recalled** occurred at the height of the Israeli-Palestinian honeymoon.*

- **in the sense**: *Tímto článkem se NATO liší od všech ostatních obranných aliancí v celé lidské historii; je v něm **totiž** obsažena časově neohraničená záruka kolektivní obrany. – This article distinguishes NATO from virtually any other defensive alliance in human history, **in the sense** that it incorporated an open-ended guarantee of collective defence.*

- **indeed**: *Pro slabé instituce tedy zavržení domácí měny není žádným řešením; zhoršení politické stability na ně **totiž** může vyhrotit nátlak. – Abandonment of national currencies is thus no panacea for weak institutions; **indeed**, it may exacerbate pressure on them by fueling political instability.*

b) Výpovědi s nulovým ekvivalentem k *totiž*

- příklady:

- *Za těmito konkrétnostmi se však skrývá mnohem obecnější obava – **totiž** to, zda je Evropa vůbec ochotna přijmout islámské Turecko pod svá evropská křídla, ať už podmínky splněny jsou nebo ne. – Yet lurking beneath those specific issues is a more general worry: whether Europe would accept Turkey, an Islamic society, into the European fold under any conditions.*

- *Pro takové země tedy má význam o zahraniční investory horečnatě bojovat: investoři **totiž** nabízejí kromě kapitálu také nové technologie. – So it made sense for countries to compete vigorously for such foreign investors: they offer not only capital, but also new technologies.*

- *Bylo to nepříjemné, byla **totiž** naprostá tma. – It was an unpleasant experience, taking place in absolute darkness.*

- *Moc o naši společnost nestojí, **totiž** o mou společnost nestojí. – She doesn't care much for our company anyway, at least not mine.*

2) *Vždyť*

a) Výpovědi s ekvivalenty ke *vždyť*

- ***but**: Snad jsem něco takového z legrace napsal, **vždyť** už jsou to dva měsíce, nepamatuji se na to. – I may have written something of the kind as a joke, **but** that was two months ago, I don't remember.*

- ***because**: Všichni vydechli úžasem, přestože dobře věděli, že právě tohle dóm udělá, **vždyť** ho tak sami zkonstruovali. – Everyone gasped although they had known perfectly well it was going to do that **because** they had built it that way.*

- ***since**: Chipa možná mělo v tu chvíli napadnout, že tohle taky není zrovna citlivá poznámka, **vždyť** z ní plyne, že otec s matčíným kritickým hodnocením bytu souhlasí, jen se mu nezamlouvá, že ho ventilovala nahlas. – It might have occurred to Chip that this, too, was a tactless remark, **since** it implied that his father concurred in his mother's criticism of the apartment and objected only to her airing of it.*

- ***after all**: Navrhla jsem, aby byl redaktor vyloučen ze strany pro vědomé klamání a podvádění strany, **vždyť** jaký je to komunista, když lže straně. – I proposed that the man be expelled from the Party for having deliberately deceived and misled it, **after all**, what kind of Communist could he be if he lied to the Party.*

- ***in fact**: Napadl mě ještě jiný příměr: **vždyť** je to vlastně to samé jako psaní – I thought of another comparison: **In fact** it's the same thing as writing.*

- ***indeed**: „Jsi mnohem silnější, to klidně přiznám, **vždyť** je to vidět na první pohled.“ – "You're the stronger by far. Don't mind admitting it. No **indeed**, especially when it's so bloody obvious."*

- **aren't I**: "Pořád přece čekám, až mi ten příběh řekneš, **vždyť** to víš." – "I'm still waiting for you to tell me the story, **aren't I**?"

- **wasn't he ...**: Pavel si mě vzal z lásky a teprve potom se změnil, ale stejně je hrozné, že mi to mohl říci, **vždyť** právě on vždycky dokazoval, že dnešní láska je jiná. – Pavel married me for love, he didn't change until later, but still what a terrible thing to say, **wasn't he** the one who was always telling everybody that love was different nowadays.

b) Výpovědi s nulovým ekvivalentem ke vždyť

- příklad:

- Po dlouhá léta mne nic netáhlo do mého rodiště; říkal jsem si, že jsem k němu zlhostejněl, a zdálo se mi to přirozené: **vždyť** v něm už patnáct let nežiji. – During those years, there was nothing to attract me to my hometown; I told myself that I had grown indifferent to it, which seemed natural: I had been away for fifteen years.

3) Přece

a) Výpovědi s ekvivalenty k přece

- **indeed**: Západní konzervativci nejsou tvořivé destrukci nakloněni o nic méně než západní liberálové: právě oni **přece** prosluli vynalézáním tradic. – Western conservatives are no less prone to creative destruction than Western liberals: conservatives, **indeed**, are well known for inventing traditions.

- **you know**: "Nechte toho, pane Dente," říkal, "tohle **přece** nemůžete vyhrát. – "Come off it, Mr. Dent," he said, "you can't win **you know**".

- **remember**: Nakonec se ukázalo, že ony tlumiče, které byly nejprve zamítnuty jako bezdůvodné pro protekční dítě (jeho vzestup a růst měly **přece** financovat světové kapitálové trhy), měly svůj důvod i význam. – The shock absorbers that were dismissed as unnecessary for a golden child (world capital markets, **remember**, were supposed to finance your way out of a slump) turned out to be crucial.

- **after all**: *A nenabídla ho skromně (řekla **přece**, že skromnost nesnáší!), ale bojovně. – And she didn't present it modestly (she said, **after all**, that she hated modesty!), but belligerently.*

b) Výpovědi s nulovým ekvivalentem k *přece*

- příklad:

- *Bushova vláda se ale rozhodla, že válku rozpoutá v podstatě sama: k takové malé válce **přece** nepotřebuje evropské spojence. – Instead the Bush administration decided to wage the war essentially on its own; for this kind of small war, it did not need its European allies.*

Z výše uvedeného výčtu je možné odvodit, že k nejčastějším anglickým prostředkům, ekvivalentním k českým výrazům *totiž* (*totiž že, totiž aby, totiž zda*), *vždyť, přece* (*přece jen*), pro vyjádření explikace patří:

a) pro parataxi: *after all, in fact, in the sense, indeed*;

b) pro hypotaxi: *that* + obsahová vedlejší věta, *whether* + obsahová vedlejší věta.

Objevily se ovšem i překlady explikativních vztahů pomocí kauzálních spojek (např. *because*) – o tomto jevu viz kapitola 2.5.3 Nepravá příčina.

Jako nejčastější prostředky vyjádření kauzality se vyskytly výrazy: *as, because, for, since, thanks to, why*.

Ostatní prostředky neslouží k vyjádření explikativního ani kauzálního vztahu, o nich více v kapitole 2.6 Ostatní vztahy.

2.5.2 Interpretace dvojznačných výpovědí pomocí anglického překladu

V případě dvojznačných výpovědí (které mohou vyjadřovat explikativní i kauzální vztah) s výrazy *totiž, vždyť, přece* vyhledaných v korpusu *InterCorp* bylo zkoumáno, jak dané výpovědi přeložili jednotliví překladatelé do angličtiny – zjišťovali jsme tedy, jak byly dvojznačné formulace vnímány a interpretovány jedním konkrétním recipientem. Překlad těchto vět může být zajímavý v případech, ve kterých překladatel zvolí jasné, jednoznačné vyjádření – srov.:

*Podivné bylo nejen slovo computer, ale i slovo Stvořitel: otec **totiž** nikdy neřekl Bůh, ale vždycky Stvořitel, jako by chtěl omezit význam Boha jen na jeho inženýrský výkon.*

Tato věta může vyjadřovat jak explikaci (klausí uvozenou spojkou *totiž* se vyjadřuje/objasňuje, že *i slovo Stvořitel bylo podivné*), tak kauzalitu (klauze s *totiž* říká, proč *bylo slovo Stvořitel podivné*). Překladatel ovšem tuto výpověď interpretoval pravděpodobně jako kauzální zvolením překladu se spojkou *for* (*protože*) typicky používanou pro vyjádření kauzality (minimálně tam vnesl vztah implikující nepravou příčinu, která ovšem v originále nebyla) – srov.: *The word computer was peculiar, and so was the word Creator, for Father would never say God but always Creator as if he wanted to limit God 's significance to his engineering activity.*

V některých případech však byla dvojznačnost při překladu zachována (např. použitím asyndetického spojení, které se zpravidla vyznačuje větší otevřeností k možným interpretacím již tím, že neobsahuje spojku, samu o sobě implikující určitý význam, a napomáhající tak k určení sémantického vztahu mezi výpověďmi) – srov.:

„*Ale to není možné,*“ řekl jsem, „**vždyť** jsem ho viděl.“ – „*But that's impossible,*“ I said, „*I saw him.*“

Český originál se spojkou *vždyť* v tomto případě může vyjadřovat explikaci i kauzalitu (fungují zde výše popsané parafráze pro oba vztahy – *uved' příklad/doklad toho, že to není možné* i *uved' příklad/doklad toho, proč to není možné*). Anglický překlad nabízí stejné interpretace užitím asyndetického spojení.

2.5.3 Nepravá příčina

Některé české lingvistické teorie (např. K. F. Svoboda: *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových; Mluvnice češtiny 3*) uplatňují v rámci explikativních a kauzálních vztahů pravidlo, že daná výpověď je kauzální, vyskytne-li se v ní jako prostředek k usouvzažnění obsahů jejích propozic spojka, kterou je možno substituovat spojkou *protože*, příp. *poněvadž* – srov.: „Nejvýrazněji vysvětlovací spojka *totiž* se vyskytuje v souvětých spojeních řídicí, obyčejně uvozuje samostatnou větu, a je tak prostředkem explikativního vztahu v textu. Jako spojovací prostředek souvětý mívá též význam příčinný. Čistě vysvětlovací význam (někdy s odstínem zpřesňujícím) má tehdy, nelze-li substituovat spojkou *protože*: *Žena se raději baví, totiž nechává se raději bavit.*“ (*Mluvnice češtiny 3* 1986–1987: 471)

Analýza jazykového materiálu ze srovnávacího korpusu *InterCorp* ovšem ukázala, že toto pravidlo neplatí zcela. Objevily se zde *totiž* originální české výpovědi s výrazy *totiž*,

vždyť, přece vyjadřující explikativní vztah, které byly do angličtiny přeloženy pomocí kauzální spojky (např. *as, because, for, since* aj.) – srov.:

Ale zde právě zjišťujeme relativnost pojmu epizoda, relativnost, kterou Aristoteles nedomyslíl: nikdo totiž nemůže zaručit, že nějaká zcela epizodická událost v sobě nemá uloženu sílu, která způsobí, že se jednou, nečekaně, přece jen stane příčinou dalších událostí.

V této výpovědi se jedná o explikativní vztah – klauze uvozená spojkou *totiž* vysvětluje, že pojem *epizoda* je relativní, nikoli proč je relativní. V anglickém překladu je ovšem použita kauzální spojka *for* – srov.:

*But it is precisely here that we realize the relativity of the concept of the episode, a relativity Aristotle did not think through: **for** nobody can guarantee that some totally episodic event may not contain within itself a power that some day could unexpectedly turn it into a cause of further events.*

Z daného příkladu je patrné, že pravidlo substituce daných výrazů spojkou *protože* nelze uplatňovat – výrazy *totiž, vždyť, přece* mohou být nahrazeny spojkou *protože* i ve výpovědích sémanticky příčinu nevyjadřujících. Tyto výpovědi obsahují pouze tzv. nepravou příčinu (tj. formálně jako příčinné vypadají, obsahují některou z kauzálních spojek, ale sémanticky mezi danými propozicemi příčinný vztah není) – srov.: Ve výpovědích vyjadřujících nepravou příčinu, „the reason is not related to the situation in the matrix clause but is a motivation for the implicit speech act of the utterance.“ (Quirk et al. 1985: 1104)

Z tohoto důvodu (na základě sémantiky) ve své práci navrhuje řadit výpovědi typu „nepravé příčiny“ pod explikaci.

2.6 Ostatní vztahy

Během analýzy dat z *Pražského závislostního korpusu* a *Českého národního korpusu* se objevily výpovědi sémanticky nevyjadřující ani explikaci, ani kauzalitu. Tyto výpovědi nebyly předmětem našeho zkoumání, proto budou popsány pouze stručně. Mohly by sloužit jako základ dalšího výzkumu.

Mezi danými výpověďmi (celkem se jich v korpusech *PDT*, *SYN2006PUB* a *InterCorp* vyskytlo 194 – viz tabulka č. 4) je možné vymezit několik sémantických podskupin, např. rektifikaci (vyskytuje se pouze se spojkou *totiž*, která – na rozdíl od explikativních a kauzálních vztahů – stojí na prvním místě klauze, kterou uvozuje – srov.: *Moc o naši společnost nestojí, totiž o mou společnost nestojí.*) nebo výpovědi určitým způsobem komentující danou situaci nebo k ní vyjadřující hodnocení či postoj, často odkazující také k předchozímu kontextu nebo do mimojazykové reality (mohou vyjadřovat např. námitku). Ukazuje se, že do této skupiny patří pravděpodobně pouze výrazy *vždyť* a *přece* – řadíme do ní věty typu *Tak to vidíš, Máno, přece jsme tě lízli.*; *Snad jsem něco takového z legrace napsal, vždyť už jsou to dva měsíce, nepamatuji se na to.*

V některých českých mluvnicích (např. *Mluvnice češtiny 3*, *Čeština – řeč a jazyk*, *Skladba češtiny* aj.) jsou tyto výpovědi klasifikovány jako explikace (např. v *Mluvnici češtiny 3* jsou považovány výpovědi s explikativními výrazy typu *totiž*, *přece*, *vždyť*, *sice*, *však*, které nemohou být nahrazeny spojkou *protože/poněvadž*, za explikativní).

V této práci ovšem navrhuje klasifikovat dané výpovědi jako samostatné skupiny, protože ze sémantického hlediska explikaci nevyjadřují. Například ve výpovědi *Člověče, neblázni, přece nebudeš spát v hotelu, když tam mám prázdný domek* druhá propozice nevysvětluje obsah propozice předchozí (jak by tomu bylo u explikace), ale komentuje danou situaci a vyjadřuje námitku či protest.

Klasifikovat tyto výpovědi jako samostatnou skupinu podporují jejich anglické ekvivalenty vyhledané ve srovnávacím korpusu *InterCorp* – výpovědi tohoto typu mají jako své anglické protějšky často disjunktní komentující klauze (*it should be recalled – mělo by být připomenuto*; *you know – víš/víte*; *remember – vzpomeň si/vzpomeňte si*), rematizátory (*at least – alespoň*), tázací dovětky (*aren't I? – nejsem snad?*) či zvolací věty (*wasn't he the one... – nebyl on snad ten...*), což překlady výpovědí zde chápaných jako explikace nemají. Tyto prostředky vnášejí do výpovědi určitý emocionální postoj či komentář k dané situaci, zdůrazňují réma výpovědi, odkazují na předchozí kontext nebo do mimojazykové reality

(navazováním kontaktu s posluchačem či vyjadřováním osobního postoje ke skutečnosti, zda si mluvčí je či není jistý pravdivostí obsahu toho, co říká). Žádný z nich ovšem nezasahuje do sémantiky dané výpovědi ve smyslu, že by druhou proposicí vysvětloval proposici předchozí (jak je tomu u explikace) nebo ve smyslu, že by uváděl kauzální vztah. Uvedené prostředky často stojí nad tím, co je ve výpovědi sdělováno, a pouze určitým způsobem obsah modifikují či komentují. Proto je lepší dané české věty s výrazy *totiž*, *vždyt'*, *přece* neřadit pod explikativní ani kauzální vztahy, ale chápat je jako samostatnou skupinu.

Závěr

Po prohledání 3 713 výpovědí s výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* z Českého národního korpusu (korpusů *SYN2006PUB* a *InterCorp*) a z Pražského závislostního korpusu (*PDT*) bylo nalezeno 902 výpovědí (ty tvoří 24, 29 % z celkového počtu prohledaných výpovědí), které byly podle nastavených kritérií vhodné pro zamýšlenou analýzu, tj. ve kterých se výrazy *totiž*, *vždyť*, *přece* vyskytovaly jako spojovací prostředky v souvětí (*totiž*, *vždyť*, *přece* spojující větné členy či odkazující přes větný koncový signál k předchozímu kontextu nebyly předmětem zkoumání). Na základě analýzy těchto výpovědí bylo zjištěno, že se dané výrazy objevují v několika sémantických vztazích. Tato práce se zaměřila na explikaci a kauzalitu, především na jejich vzájemné odlišení.

Ukázalo se, že o explikaci se jedná v případech obsahové totožnosti/podobnosti propozic obou výpovědí nebo jejich částí. Pokud je totožný/podobný obsah celých výpovědí, je v nich možná substituce spojovacího výrazu za *to jest*, *to znamená*, *jinými slovy*, *jinak řečeno* – srov.: *Ovšem ze strany Potašova to byla spíš taková „kravata“, na čáře **totiž** Perlova poněkud přiškrtil a zlato bylo jeho*. Jde ovšem spíše o okrajový jev, ve vyhledaných datech se vyskytl pouze ve dvou případech, pokaždé se spojkou *totiž*.

Pokud se obsahová totožnost/podobnost týkala jen částí výpovědí, byla v nich explikace vyjádřena (v našem materiálu) vždy pomocí *totiž* (nikdy ne *přece*, *vždyť*). Spojka *totiž* se v těchto případech vyskytovala často ve složené podobě *totiž že*, *totiž zda*, *totiž aby* – srov.: *Během tohoto období si ale nikdo pořádně neuvědomil jednu věc, **totiž že** komunistická strana zůstává zcela bez kontroly...; Za těmito konkrétnostmi se však skrývá mnohem obecnější obava – **totiž to, zda** je Evropa vůbec ochotna přijmout islámské Turecko pod svá evropská křídla, ať už podmínky splněny jsou nebo ne; Základním obviněním z vlastizrady bylo pozvednutí zbraně proti králi, ale je zde jedno omezení: **totiž aby** vlastizrádce mohl být vlastizrádcem, musí mít povinnost loajálnosti vůči vlasti*.

Explikace se dále objevuje v případech obsahové blízkosti obou propozic – obsah první je obecnější než obsah druhé – druhá klauze zde vysvětluje, přibližuje či zkonkrétňuje klauzi předchozí (nebo její část). V těchto případech je možné užití parafráze *uved' příklad/doklad toho, že...* (srov.: *Setkáte se zde se všemi starými soudruhy, **vždyť** sem píše občan Hoření, občan Stano, i občanka Balášová!*). Tento typ explikace byl vyjádřen všemi zkoumanými spojovacími výrazy, tj. *totiž*, *vždyť*, *přece* (*přece jen*).

O kauzalitu se jedná tehdy, jsou-li obsahy daných propozic různé – a pokud obsah klauze s *totiž*, *vždyť*, *přece* uvádí v širokém smyslu důvodové okolnosti pro obsah klauze předchozí (srov.: *Chcípka možná mělo v tu chvíli napadnout, že tohle taky není zrovna citlivá poznámka, vždyť z ní plyne, že otec s matčíným kritickým hodnocením bytu souhlasí, jen se mu nezamlouvá, že ho ventilovala nahlas.*) – či blízké (obsah jedné klauze je možno zahrnout do obsahu klauze druhé, přičemž na pořadí obecnější – konkrétnější význam v těchto případech nezáleží – kauzalita se může vyskytnout v obou). V těchto výpovědích je možné užití parafráze *uved' příklad/doklad toho, proč...* (srov.: *Hráli dobře, hodně **totiž** trénovali.*). Kauzalita může být vyjádřena všemi zkoumanými výrazy – *totiž*, *vždyť* i *přece* (*přece jen*).

Další výhledy

Jak bylo popsáno v kapitole 2.1. Explikace, u explikativních vztahů se v rámci hypotaxe objevují výpovědi, ve kterých se nejedná o vztah mezi klauzemi, ale i mezi jejich částmi (srov. vztah klauze a nominální fráze ve výpovědi *Žádná z nich nedokáže překonat nejdůležitější fakt, totiž že země, která se dostala na dno, se musí uskrovnit*). Tento jev se ovšem u zkoumaných vztahů může vyskytovat i v rámci parataxe. Z tohoto důvodu by bylo zapotřebí u daných výrazů rozlišovat, jaký mají dosah – co vysvětlují, příčinu čeho hledají atd. Může se jednat o:

- substanci (*Náš soused je lenoch, neudělá totiž víc, než musí.* – druhou klauzí vysvětlujeme jeden z atributů *lenocha*)
- vlastnost substance (*Sestřenice umí uvařit výborné knedlíky, nejsou totiž nikdy tuhé ani rozvařené.* – druhá klauze objasňuje, co u *knedlíků* znamená, že jsou *výborné*, tj. *výborný* = *nebýt tuhý ani rozvařený*)
- vlastnost vlastností (*Tohle je sytě zelená, světle totiž vypadá úplně jinak.* – druhá klauze říká, co je *sytě zelená*, ne např. *slabě*)
- okolnost děje (*Hráli dobře, dali totiž pět gólů.* – druhá klauze je jedním z atributů obsahu *hrát dobře* – nikoli např. *špatně, průměrně* atd.)
- děj (*Judo se vyrovnává, rozdíl mezi soupeři se stírají, vždyť o pražské medaile se podělili borci šestnácti z 27 zúčastněných zemí.* – druhou klauzí se ozřejmuje, že *se judo vyrovnává* a *rozdíl stírají*)

Zatímco u hypotaxe jde o vztah mezi klauzí a jmennou frází jednoznačně (vedlejší věta vyplňuje/vysvětluje obsah dané fráze), u parataxe jsou rozdíly v tom, mezi čím přesně daný vztah vzniká, jemnější. Vzhledem k tomu, že zvolené zdroje dat neposkytly pro zkoumání těchto jemnějších vztahů dostatečně vhodný a průkazný materiál, výpovědní vztahy tohoto typu posuzovány nebyly.

Další možnosti zkoumání se týkají otázky implikací – výpovědi typu: *Jsou doma, kouří se totiž z komína.* U takovýchto výpovědí se nejedná bezprostředně o vztah dvou daných propozic, ale o vztah sahající do metajazyka – srov.: *Vidím, že se kouří z komína, a na základě toho usuzuji, že jsou doma.*

Ve zkoumaném materiálu se tento typ výpovědí objevil také – první klauze často obsahovala hodnotící frázi (typu *není divu, je to pochopitelné, je to logické, je to věc zvláštní*),

druhá pak vysvětlení/příčinu sahající do předchozího kontextu (případně do vedlejší věty) – srov. např. *V Británii zřejmě tradičně věnují zeměpisu jiných národů méně času a soustředění. Není divu, **vždyť** do konce minulé války byla Británie velmocí a pánem „poloviny“ světa.* V tomto případě jsou v bezprostředním vztahu kauzality výpovědi v *Británii zřejmě tradičně věnují zeměpisu jiných národů méně času a soustředění a vždyť do konce minulé války byla Británie velmocí a pánem „poloviny“ světa* (na základě toho, že *do konce minulé války byla Británie velmocí a pánem „poloviny“ světa*, usuzují, že *není divu, že v Británii zřejmě tradičně věnují zeměpisu jiných národů méně času a soustředění*).

Další příklady výpovědí tohoto typu:

- [...] se „člověk bez hrůzy neodvážil žít ani umírat“. Není divu, **vždyť** v grandiózní zemi sovětů jsou poprvé v historii lidstva dány předpoklady [...]
- Jenže z celého asi osmitisícového města přišli dva mladí lidé. Není divu, **vždyť** ani jejich pedagogové neuznali za vhodné zúčastnit se vzpomínkového aktu.
- Je to věc zvláštní: **vždyť** Piesen je bytostný malíř hlubokého duchovního založení.
- Opět se ukázalo, že nasazené tempo je pro většinu poslanců příliš rychlé. Není divu, **vždyť** pro více než 90% občanů sedících v parlamentu je poslanecká práce pouze jakýmsi vedlejším zaměstnáním.
- [...] však také Saddám Husajn dlouho vyzdvihoval její privilegovanou roli. Není divu, **vždyť** byla vedle Sovětského svazu největším dodavatelem zbraní Iráku.
- [...] trávnicích černého kontinentu začíná prosazovat evropská taktika a mizí ze hry živelnost. Není divu, **vždyť** až na vítěze poháru koučovali ostatních 11 týmů trenéři starého kontinentu.
- Není divu, že vedení podniku inovaci propagovalo, nikdo **totiž** nesledoval záslužnost příslušné tvorby investičních zdrojů.
- Není divu, že je nervózní, přivádí **totiž** na svět svého prvního potomka.
- Nelze se divit, **vždyť** zůstat mimo postupová místa ve středu již znamenalo být mimo hru o medaile.
- Je naprosto pochopitelné, že lidé chtějí pestrý výběr, že chtějí také zahraniční vozy, **vždyť** dosavadní situace byla z pohledu zákazníka takřka nesnesitelná.
- Pomalu odumírají staré zvyky, hořkost a nedůvěra na obou stranách. Je to celkem pochopitelné, **vždyť** po 43 let arabské státy neuznaly ani právo Izraele na existenci [...]
- Je to logické, **vždyť** Junáci mají ochranu přírody ve svém šestém bodě skautského zákona od samého počátku.

Problémy popsané v této kapitole (do jaké hloubky či vnitřní struktury výpovědi může explikace a kauzalita sahát a otázky implikací) by proto mohly být předmětem dalšího zkoumání.

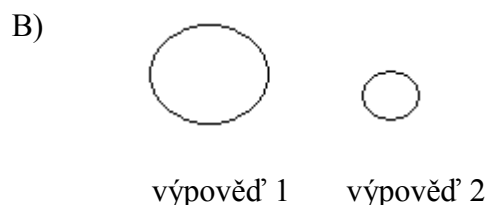
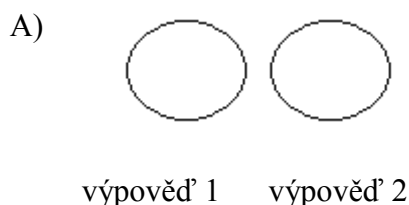
Pro praktické anotace diskurzních vztahů – odlišení explikace od kauzality

Pro využití výše popsaných poznatků pro praktické anotace je nutné upravit je tak, aby byly pokud možno jednoznačné a co nejjasnější – principem anotací je především to, aby byly všechny výpovědi anotovány co nejjednotněji. V případě dvojznačných výpovědí je tedy potřeba centrálně zvolit jednu interpretaci, ke které se v případě dvojznačnosti anotátor přikloní (předejde se tak případům, ve kterých někteří anotátoři určí dvojznačné výpovědi jako explikaci, jiní jako kauzalitu).

S vědomím tohoto záměru navrhujeme anotovat výpovědi se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyt'*, *přece* pro explikativní a kauzální vztahy následovně:

Explikace

Ze sémantického hlediska se o explikaci jedná v případech obsahové totožnosti/podobnosti a blízkosti (význam první výpovědi je obecnější/širší než obsah druhé výpovědi) – srov. obr. A a B:

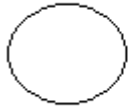

Ve výpovědích typu A je možné spojovací výraz nahradit spojeními *to jest*, *to znamená*, *jinými slovy*, *jinak řečeno* (ve vyhledaném materiálu se ve výpovědích tohoto typu vyskytoval pouze výraz *totiž* – srov.: *Kandinskij maluje hudbu, **totiž** jinak řečeno prolomil hradbu mezi hudbou a malbou. – prolomit hradbu mezi hudbou a malbou* objasňuje/vysvětluje obsah části výpovědi 1, tj. co znamená *malovat hudbu*). Na výpovědi typu B lze aplikovat test pomocí parafráze *uved' příklad/doklad toho, že...* (srov.: *Hráli dobře, dali totiž pět gólů. – Uved' příklad/doklad toho, že hráli dobře. Odpověď: Dali pět gólů.*).

Kauzalita

Z hlediska sémantiky se kauzální vztahy objevují v případech obsahové různosti a blízkosti (obsah jedné výpovědi lze zahrnout do obsahu druhé výpovědi, přičemž nezáleží na jejich pořadí) – srov. obr. A, B a C:

A)

výpověď 1

výpověď 2

B)

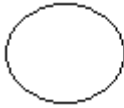

výpověď 1

výpověď 2

C)

výpověď 1

výpověď 2

Pro všechny dané typy je možné použít parafrázi *uved' příklad/doklad toho, proč...* (srov.: *Hráli dobře, hodně totiž trénovali.* – *Uved' příklad/doklad toho, proč hráli dobře.* Odpověď: *Hodně trénovali.*).

Dvojnáčné výpovědi

Některé výpovědi se spojovacími výrazy *totiž*, *vždyt'*, *přece* jsou dvojnáčné (vyskytují se v případě obsahové blízkosti – obsah první výpovědi je obecnější/širší než obsah druhé výpovědi) – mohou vyjadřovat jak explikaci, tak kauzalitu. Na výpovědi tohoto typu je možné aplikovat obě parafráze *uved' příklad/doklad toho, že...* i *uved' příklad/doklad toho, proč...* V těchto případech navrhuje se ke kauzalitě (kauzalitu chápeme jako širší skupinu než striktněji vymezenou explikaci, protože se v jazyce objevuje častěji, např. i s podřadicími spojkami typu *protože*).

Vztah výpovědí a jejich částí

Jak bylo popsáno výše, u explikace i kauzality se nemusí jednat pouze o vztah mezi celými klauzemi, ale i jejich částmi. Hypotaktická explikace u výpovědi s *totiž*, příp. *totiž že*, *totiž aby*, *totiž zda* (srov.: *Žádná z nich nedokáže překonat nejdůležitější fakt, totiž že země, která se dostala na dno, se musí uskrovnit*) se v rámci diskurzivních vztahů neanotuje (jde zde o vztah mezi klauzí a jmennou frází).

Jasně případy, které lze zahrnout do kapitoly Další výhledy (srov.: příklad explikace: *Sestřenice umí vařit výborné knedlíky, nejsou **totiž** nikdy tuhé ani rozvařené*), navrhuje hodnotit jako vztah jmenné skupiny a věty, a tedy je v rámci anotace diskurzivních vztahů neannotovat.

Seznam použité literatury

- Annotation of the Tectogrammatical Layer in the Prague Dependency Treebank. Annotation Manual.* Dostupný z WWW <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/ch05.html>>.
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- BAUER, Jaroslav; GREPL, Miroslav. *Skladba spisovné češtiny.* Praha 1971.
- BEDŘICHOVÁ, Zuzana. Částice implikující presupozici jako podstatná složka větného významu. In *Čeština doma a ve světě 16*, 2008, s. 119–126.
- BĚLIČOVÁ, Helena; SEDLÁČEK, Jan. *Slovanské souvětí.* Praha: Academia, 1990.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština – řeč a jazyk.* Praha: ISV nakladatelství, 2000.
- Český národní korpus – InterCorp.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2009. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- DUŠKOVÁ, Libuše a kol. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny.* Praha: Academia, 2006.
- Encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- GREPL, Miroslav. Funkce částic (partikulí) ve výstavbě českých výpovědí. In *Přednášky a besedy z XXXVII. běhu LŠSS.* Brno 2004, s. 49–56.
- GREPL, Miroslav; Karlík, Petr. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.
- GREPL, Miroslav; KARLÍK, Petr. *Skladba češtiny.* Olomouc: Votobia, 1998.
- GREPL, Miroslav; KARLÍK, Petr. *Skladba spisovné češtiny.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- HAJIČOVÁ, Eva. *Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1993.
- HAJIČOVÁ, Eva. *Korpusová lingvistika: stav a modelové přístupy.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1960.
- HAJIČOVÁ, Eva. *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky.* Praha: Karolinum, 2002.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1960.
- HEIDENREICH, Svatopluk. *Parataxe a hypotaxe.* Praha 1961.
- JELÍNEK, Jaroslav. *Souvětí.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

- JÍLEK, František. *Česká sémantika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- JIRKŮ, Petr. *Kauzalita: konstrukce a analýza pojmu kauzalita a kauzální analýza*. Praha 1966.
- KARLÍK, Petr. Funkce konkluzivních souvětí v jazykové interakci. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* 48, 1999, s. 85–94.
- KARLÍK, Petr. *Studie o českém souvětí*. Brno: Masarykova univerzita, 1995.
- MACHOVÁ, Svatava; ŠVEHLOVÁ, Milena. *Sémantika & pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1996.
- MATHESIUS, Vilém. *Čeština a obecný jazykospyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- MLADOVÁ, Lucie. *Od hloubkové struktury věty k diskurzním vztahům (Diskurzni vztahy v češtině a jejich zachycení v anotovaném korpusu)*. Praha, 2008, diplomová práce.
- MLČKOVÁ, Jarmila. *Struktura souvětí v češtině*. Praha 1983.
- Mluvnice češtiny III*. Praha: Academia, 1987.
- PANEVOVÁ, Jarmila. *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia, 1980.
- PANEVOVÁ, Jarmila. Kritéria pro zjišťování významu vět. In *Slovo a slovesnost*, 1978, s. 96–105.
- PEXIDR, Karel; DEMJANČUK, Nikolaj. *Kauzalita*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009.
- Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- QUIRK, Randolph et al. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
- SGALL, Petr. *Language in its multifarious Aspects*. Praha: Karolinum, 2006.
- SGALL, Petr. *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Praha: Academia, 1986.
- SCHIFFRIN, Deborah. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2001.
- SVÁŠEK, Martin. Částice *vždyť, přece* a jejich realizace v překladech do francouzštiny. In *Gramatika & Korpus*, 2007.
- SVOBODA, Karel. O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových. In *Naše řeč*, 1956, s. 1–18.
- SVOBODA, Karel. O tak zvaných větách příčinných a důsledkových. In *Naše řeč*, 1954, s. 1–11.
- SVOBODA, Karel. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1972.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

- ŠTĚPÁN, Josef. *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova, 1977.
- TĚŠÍNSKÁ, Tamara. *Kauzální souvětí v odborném stylu češtiny*. Praha 1985.
- VAN DIJK, Teun Adrianus. *Discourse Studies*. Los Angeles: Sage Publications, 2007.
- VAN DIJK, Teun Adrianus. *Discourse as Structure and Process*. London: Sage Publications, 1997.
- VAN DIJK, Teun Adrianus. *Discourse as Social Interaction*. London. Sage Publications, 1997.
- VAN DIJK, Teun Adrianus. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. Harlow: Longman, 1980.

Přílohy

Tabulka č. 1 – výsledky z korpusu *SYN2006PUB*

	celkový počet vyhledaných výpovědí	počet výskytů uvnitř souvětí	%
<i>totiž</i>	750	119	15, 87
<i>vždyť</i>	750	580	77, 33
<i>přece</i>	750	57	7, 6
celkem	2 250	756	33, 6

Tabulka č. 2 – výsledky z korpusu *PDT*

	celkový počet vyhledaných výpovědí	počet výskytů uvnitř souvětí	%
<i>totiž</i>	406	38	9, 36
<i>vždyť</i>	44	13	29, 55
<i>přece</i>	98	1	1, 02
celkem	548	52	9, 49

Tabulka č. 3 – výsledky z korpusu *InterCorp*

	celkový počet vyhledaných výpovědí - český originál	počet výskytů uvnitř souvětí - český originál	%	celkový počet vyhledaných výpovědí - anglický originál	počet výskytů uvnitř souvětí - český originál	%
<i>totiž</i>	113	13	11, 5	170	25	14, 71
<i>vždyť</i>	96	22	22, 92	270	20	7, 41
<i>přece</i>	133	6	4, 51	133	8	6, 02
celkem	342	41	11, 99	573	53	9, 25

Tabulka č. 4 – souhrnné sémantické vztahy z korpusů *PDT*, *SYN2006PUB* a *InterCorp*

	explikace			kauzalita	dvojnásobnost	ostatní	celkem
	obsahová totožnost/podobnost		obsahová blízkost				
	parataxe	hypotaxe					
<i>totiž</i>	2	39	26	73	53	2	195
<i>vždyť</i>	0	0	82	281	105	167	635
<i>přece</i>	0	0	1	34	12	25	72
celkem	2	39	109	388	170	194	902

Obsah

Anotace	4
Abstract	7
Předmluva	10
Teoretická část	11
Vysvětlení pojmu explikativní vztahy	11
Pojetí explikativních vztahů v odborné literatuře	11
Karel F. Svoboda: <i>O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových</i> (1956)	11
Bohuslav Havránek, Alois Jedlička: <i>Česká mluvnice</i> (1960)	15
Jaroslav Bauer, Miroslav Grepl: <i>Skladba spisovné češtiny</i> (1971)	16
Miroslav Grepl, Petr Karlík: <i>Skladba spisovné češtiny</i> (1986)	16
<i>Mluvnice češtiny 3</i> (1987)	18
<i>Příruční mluvnice češtiny</i> (1995)	19
Miroslav Grepl, Petr Karlík: <i>Skladba češtiny</i> (1998)	20
Marie Čechová a kol.: <i>Čeština – řeč a jazyk</i> (2000)	20
<i>Encyklopedický slovník češtiny</i> (2002)	21
Martin Svášek: <i>Částice vždyť, přece a jejich realizace v překladech do francouzštiny</i> (2007)	21
Shrnutí explikativních vztahů po stránce významové a formální	23
Cíl práce	25
Metody a postup práce	26
Analytická část	28
Popis získaného materiálu	28
Vlastní analýza – sémantická klasifikace	29
Explikace	29
Kauzalita	32
Dvojznačné věty	34
Rozlišení explikace od kauzality pomocí parafrází	36
Pořadí obecnějšího/širšího a konkrétnějšího významu u obsahové blízkosti pro explikaci a kauzalitu	37
Explikativní a kauzální vztahy ve srovnávacím korpusu <i>InterCorp</i>	40
Způsoby vyjádření českých výpovědí s výrazy <i>totiž, vždyť, přece</i> v angličtině	40

Interpretace dvojznačných výpovědí pomocí anglického překladu	45
Nepřímá příčina	46
Ostatní vztahy	48
Závěr	50
Další výhledy	52
Pro praktické anotace diskurzivních vztahů – odlišení explikace od kauzality	55
Seznam použité literatury	58
Přílohy	
Obsah	